

BO GUSTAFSSON

Marxistisk teori och idéhistorisk metod

En fallstudie

I

A. Den historiska verkligheten har alltid visat sig vara sinnrikare än de sinnrikaste teorier om denna verklighet. Den socialistiska revolutionens och revolutionsteoriernas öden är ett slående exempel på detta. Det är en banal sanning, att den vetenskapliga socialismens grundläggare, Marx och Engels, var övertygade om att den socialistiska revolutionens möjligheter skulle avgöras av utvecklingen i kapitalismens kärnländer i Västeuropa. Revolutionen skulle möjligen komma att utlösas i Ryssland. Men denna utlösning kunde bli av värde för socialismen, om och endast om den ledde till en kedjereaktion i de västeuropeiska staterna. Endast där fanns de materiella och kulturella förutsättningarna för socialistiska samhällen. Men ur denna synpunkt var utvecklingen i Ryssland nog så viktig. Marx betecknade sålunda rysk-turkiska kriget 1877/78 som »en ny vändpunkt i den europeiska historien»¹ och i förordet till 1882 års ryska utgåva av Kommunistiska Manifestet skrev han: »I dag bildar Ryssland förtruppen för Europas revolutionära rörelse.»² Året efter grun-

¹ Marx till Sorge 27/9 1877, MARX-ENGELS, Werke, band 34, s. 296.

² Werke, band 19, s. 295.

dade Lenins lärofader, Georgij Plechanov, organisationen »Arbetets befrielse», som blev utgångspunkten för Rysslands socialdemokratiska (sedermera kommunistiska) parti.

Lenin hade samma åsikt som Marx och Engels. Det var först när de av världskriget och den ryska revolutionen utlösta revolutionerna i Tyskland, Finland och Ungern hade krossats, som Lenin förstod, att det nya Ryssland under en längre tid skulle få fortsätta ensamt på den inslagna vägen – eller gå under. För att säkra Oktoberrevolutionen åtminstone i Ryssland krävdes tre saker: att med den nyvunna politiska makten som hävstång skapa socialismens materiella förutsättningar i efterhand; att föra en försiktig internationell politik med utnyttjande av motsättningarna mellan de kapitalistiska staterna; och att söka stöd hos den internationella arbetarklassen och framför allt hos den nya revolutionära rörelsen i den koloniala världen.³ Den sistnämnda faktorn var som Lenin såg det det stora hoppet. Han skrev i Pravda den 2 mars 1923:

»Vi står sålunda för närvarande inför frågan: skall vi . . . kunna hålla ut tills de västeuropeiska kapitalistiska länderna slutfört sin utveckling till socialism? Men de slutför den inte så, som vi tidigare väntat. De slutför den inte på så sätt, att socialismen likmässigt 'mognar' hos dem, utan genom att några stater exploaterar andra, genom exploatering av den första av de under det imperialistiska kriget besegrade staterna i förening med utsugning av hela Östern.

Men å andra sidan har Östern just i kraft av detta första imperialistiska krig slutgiltigt kommit in i den revolutionära rörelsen och har slutgiltigt dragits in i den världsomfattande revolutionära rörelsens allmänna malström . . .

Kampens utgång är i sista hand beroende av att Ryssland, Indien, Kina osv. utgör det väldiga flertalet av jordens befolkning. Och just denna majoritet av befolkningen har under de senaste åren med ovanlig snabbhet dragits in i kampen för sin frigörelse, så att det i

³ Den förstnämnda faktorn angiven i uppsatsen »Om vår revolution», V. I. LENIN, Valda verk, II: 2 (Moskva 1956), s. 790 ff.

denna mening inte kan råda ens en skugga av tvivel om hurudant det slutliga avgörandet i världskampen kommer att bli. I denna mening är socialismens slutgiltiga seger fullständigt och obetingat garanterad.»⁴

Den rörelse som Lenin åsyftade var naturligtvis den nationella, demokratiska och revolutionära rörelse som alltsedan sekelskiftet och under intryck av först Rysslands nederlag mot Japan 1905 och därefter – och framför allt – av oktoberrevolutionen 1917 börjat växa fram främst i Asien: i Indien, Kina och andra länder i Sydostasien. Denna rörelse var nationell i den meningen, att den riktade sig mot de imperialistiska stormakter som hade den avgörande makten i kolonierna; den var demokratisk såtillvida, att den även riktade sig mot de inhemska konservativa eller reaktionära klasser och grupper, som levde i symbios med den utländska imperialismen; och den var revolutionär, emedan en seger över de imperialistiskt-feodala krafterna var liktydig med en social revolution.

Men vilken innebörd skulle denna sociala revolution få? Kunde ett samhälle utvecklas *direkt* från semi-feodala och semi-koloniala förhållanden till socialism? Eller måste den stora transformationen ske i *stadier*: först en borgerlig revolution och därefter en socialistisk revolution? Om så: fanns det möjlighet att göra revolutionen permanent, dvs. i omedelbar anslutning till den borgerliga revolutionen övergå till den socialistiska? Men var en borgerlig revolution överhuvud taget möjlig och nödvändig? Var inte medelklassen alltför svagt utvecklad i de koloniala länderna för att den skulle kunna bära upp en social revolution? Den kunde naturligtvis delta i den sociala revolutionen. Men kunde den inneha den politiska *ledningen*? Skulle inte arbetarklassen kunna ta ledningen av den sociala revolutionen även i dess borgerliga stadium och i kraft av denna ledning liksom i

⁴ »Hellre mindre men bättre», LENIN, a.a., s. 817 ff.

Ryssland snabbt transformera den borgerliga revolutionen till en socialistisk? Arbetarklassen var å andra sidan numerärt svag i de koloniala och halvkoloniala länderna. Men fanns det inte en möjlighet att kompensera denna kvantitativa svaghet genom att dels utveckla stridbara leninistiska arbetarpartier och dels skapa ett fast förbund mellan arbetarna och massan av de fattiga bönderna? Innebar inte existensen av det socialistiska Ryssland att den revolutionära rörelsen i Asien fick ett exempel och ett stöd? Det var tankar av den arten som sysselsatte Lenin under hans sista levnadsår. Tankarna var inte helt nya hos honom. Den grundläggande problematiken hade länge stått i centrum för socialdemokratin i det efterblivna Ryssland.

Redan Marx hade ett ögonblick anat, att kapitalismens internationalisering skulle kunna försvåra och försena revolutionen i Västerlandet.⁵ Han hade också efter 1848 års misslyckade revolution kommit fram till att arbetarklassens revolution i ett underutvecklat land som det dåtida Tyskland måste backas upp av »en ny upplaga av bondekriget» för att kunna bli framgångsrik.⁶ Men det blev den andra och tredje generationens marxistiska teoretiker, som på allvar grep sig an med att lösa dessa frågor. Då hade världsrevolutionens tyngdpunkt successivt förflyttats österut: efter chartiströrelsens nederlag, Pariskommunen 1871, den tyska arbetarrörelsens frammarsch kring sekelskiftet och

⁵ »Vi kan inte förneka, att det borgerliga samhället har upplevt sitt sextonde århundrade för andra gången – ett sextonde århundrade, som – hoppas jag – kommer att innebära själaringningen för det borgerliga samhället, precis som det förra sextonde århundradet satte det till världen. Det borgerliga samhällets speciella uppgift är upprättandet av en världsmarknad, åtminstone i dess huvuddrag, och en produktion grundad på denna världsmarknad. Eftersom världen är rund, tycks detta fullbordas genom koloniseringen av Kalifornien och Australien och öppnandet av Kina och Japan. Den svåra frågan för oss är följande: på kontinenten är revolutionen förestående och den kommer omedelbart att anta socialistisk karaktär. Men måste den inte komma att krossas i detta lilla hörn, om man beaktar att det borgerliga samhället ännu befinner sig på uppgång i världen som helhet?» Marx till Engels 8/10 1858, Werke, band 29, s. 360.

⁶ Marx till Engels, 16/4 1858, Werke, band 29, s. 47.

den ryska oktoberrevolutionen 1917 vann den ett nytt stabilt jämviktsläge i Östern. Som en framträdande ledare i Kommunistiska Internationalen uttryckte det på 1920-talet gick vägen till Paris inte längre via Berlin utan via New Delhi. Faktiskt blev emellertid Peking det nya sätet för »Liberté, Egalité, Fraternité». ⁷ En ny situation hade uppstått. Revolutionen utgick inte längre från »världens städer» utan från »världens landsbygd». ⁸ Den socialistiska revolutionens huvudtyp blev en annan än den Marx och Engels synbarligen tänkt sig.

B. Detta är – skisserat på en tumnagel – den socialistiska världsrevolutionens tänkta respektive faktiska förlopp från Marx till Mao. Inte detta förlopp men väl en del av dess teoretiska utvecklingshistoria är föremålet för Reidar Larssons avhandling, »Theories of revolution. From Marx to the first Russian revolu-

⁷ Även denna utveckling »prognosticerades» på ett egenartat sätt av Marx i samband med Englands imperialistiska expansion i Kina:

»Den kinesiska revolutionen förhåller sig väl till den europeiska som den kinesiska filosofin till den hegelska. Det är emellertid ett glädjande faktum, att det äldsta och mest orubbliga riket på jorden till följd av den engelska bourgeoisens kattunsbalar på åtta år bragts nära en samhällelig omvälvning, som under alla omständigheter måste få de största resultat för civilisationen. När våra europeiska reaktionärer på sin nära förestående flykt genom Asien äntligen anländer till den kinesiska muren, till de portar som leder till urreaktionens och urkonservatismens härd, vem vet om de inte då får läsa på dessa portar:

RÉPUBLIQUE CHINOISE
LIBERTÉ, EGALITÉ, FRATERNITÉ!»

London, 31. Januari 1850.»

Werke, band 7, s. 222.

⁸ LIN PIAO, Long live the victory of people's war (Peking 1965). Den engelske marxisten och filosofen Maurice Cornforth framkastade redan 1957 tanken om »revolution i periferin», som han trodde var »en allmän lag för alla revolutioner». Han skrev: »När ett givet produktionssätt är moget för revolutionär förändring, börjar förändringen inte i centrum utan i periferin. Feodalismen kom inte först i slavimperiets centrum, kapitalismen inte först i feodalismens centrum och inte heller kom socialismen först i kapitalismens centrum. Uppenbarligen är det gamla systemet säkrare etablerat i centrum och det nya systemet uppkommer

tion».⁹ Närmare bestämt behandlas »the road to socialism of the backward society» (s. 9) med tyngdpunkten lagd på Ryssland åren 1883–1907. Författaren undersöker enbart revolutions-teorier. Det finns endast en tunn skiva historisk framställning (4 sidor) av den första ryska revolutionen byggd på *ett* arbete. Med hänsyn till de långtgående slutsatser som författaren ibland drar av sina analyser av vissa teorier, hade det dock – som vi strax skall se – varit fördelaktigt, om den verklighet som teorierna avsåg, hade beaktats i större utsträckning än vad som nu blivit fallet.

Författarens specifika undersökningsobjekt är »differing interpretations of the 'bourgeois' revolution and its relationship to the 'socialist'-'communist' upheaval» (s. 10). Därvid jämförs de ryska marxisterna med andra marxister för att fastställa huruvida de ryska marxisterna »were unique and original» (s. 10). Jämförelsenormen är därvid Marx–Engels' författarskap åren 1846–1852 och 1867–1895, Karl Kautskys författarskap 1899–1909 samt teoretiska åskådningar hos franska och ryska »blanquister».

De huvudproblem som författaren behandlar är teorier om:

- 1) Revolutionens objektiva betingelser
- 2) Elit och förtrupp
- 3) Revolutionen och den revolutionära diktaturen

Den *metod* som författaren tillämpat presenterar han själv på följande sätt:

först i de yttre delarna, där det tidigare har genomträngt och rubbat de ännu äldre förhållandena men ännu inte slagit rot på allvar.» M. CORNFORTH, *On the theory of socialist revolution*, *The Marxist Quarterly*, Vol. 4, No. 1, January 1957, s. 39. Tanken är stimulerande men Cornforth visar inte varför ett system alltid skulle börja desintegrera i periferin. Om motsättningarna mellan systemets viktigaste element är mycket akuta, är det sannolikt att systemet sprängs i centrum. Vad beträffar kapitalismens uppkomst ur feodalismen är det svårt att inte se t.ex. 1200-talets Norditalien och Flandern som annat än feodala centra.

⁹ Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala LIII. Almqvist & Wiksell (Kristianstad 1970), 381 s.

»The method of this book is the traditionally ideo-historical one. This means in the first place an arranging and a working through of the material with a view to elucidate. Criticism of ideas also belongs to the method. One examines theories to see whether they are logically coherent or whether there are contradictions and ambiguities. One points out open and hidden changes in opinion. One checks whether they are coherent or whether there are contradictions and ambiguities. One points to problems which are *not* treated of etc.

It is evident from what has been said above why there can be no question in this work of the kind of criticism of ideas which implies an examination of the theoreticians' judgement of the historical and social reality. Such an examination would, if it were feasible, demand an investigation of almost the entire social and political history of Europe during more than a century» (s. 12-13).¹⁰

Denna metodiska deklARATION är avhandlingens hjärtpunkt och författaren har konsekvent hållit fast vid den.

Ur två synpunkter erbjuder Larssons avhandling stort principiellt intresse. För det första med avseende på metoden och för det andra med avseende på vissa av resultaten. Som redan nämnts har författaren medvetet gått till väga på vad han kallar traditionellt idéhistoriskt sätt och han har uppnått resultat, som otvivelaktigt framstår som omvälvande. Frågan är emellertid om metoden är tillräddlig och resultaten riktiga. Denna fråga är så mycket mer berättigad att ställa som det visar sig, att resultaten helt eller delvis är en följd av den tillämpade metoden. Denna uppsats skall ägnas en undersökning av detta problem i Larssons avhandling.

2

A. Den av Larsson tillämpade metoden har inneburit, att han för det första nästan helt avstått från att diskutera de idéer och

¹⁰ Textstället är inte helt sammanhängande, sannolikt beroende på tryckfel. Den sjätte meningen lyder sålunda i boken: »One checks wether the coherent or wether ther are contradictions and ambiguities.»

teorier han undersöker under hänsynstagande till den historiska och sociala verkligheten. Detta tillvägagångssätt måste inom vissa gränser vara fullt legitimt, eftersom även den ideologiska »nivån» av historien besitter en egen, relativ självständighet med ett förflutet, en nutid och en framtid. Men en rad olika förhållanden medför, att en sådan metodisk begränsning måste företas med stor urskillning. Om analysen avser mycket abstrakta idéer utan direkt anknytning till den samhälleliga verkligheten, är en sådan inskränkning både möjlig och tillrådig: förbindelsen mellan teori och omedelbar praktik är förmedlad genom en rad olika mellanled, som försvagar yttertermernas koppling, ökar antalet relevanta faktorer och försvårar kausala förklaringar. Men om de idéer som skall behandlas tvärtom är konkreta, har betydelse för den omedelbara praktiken, dvs. har instrumental karaktär, måste man ställa sig starkt tveksam till en sådan begränsning. En revolutionsteori är sålunda en teori som uppstått på grundval av en specifik social och politisk situation och som uttalat avser att förändra denna situation. Om revolutions-teorier skapades för teoriernas egen skull eller för att utgöra material för framtida forskare, skulle saken förändras. Men så är det ju inte. Att beskriva revolutionsteorier i största allmänhet utan ett ytterst noggrant hänsynstagande till den historiska verkligheten synes mig därför vara inte bara skolastiskt utan metodiskt felaktigt och farligt. Metoden skulle i en viss mening kunna vara tillämplig, nämligen om revolutionsteoretikerna själva uteslutande eller huvudsakligen vore intresserade av teorierna för deras egen skull, för deras historiska föregångare, analogier etc. Detta var otvivelaktigt delvis fallet med avhandlingens »hjältar», Rjazanov och delvis även Martynov. Men ta en alltigenom konkret tänkare som Lenin, som uteslutande behandlar teoretiska frågor, om och när de har praktisk anknytning och betydelse! I ett sådant fall kan metoden lätt leda vilse. Vi ska längre fram ge avgörande exempel på detta. Här ska endast kort nämnas författarens behandling av teorin om den perma-

nenta revolutionen hos Rjazanov respektive Lenin. Rjazanov var intresserad av denna teori, emedan den föreföll honom ny, originell och viktig. Han var själv idéhistoriker. Han tar därför upp teorin till behandling, så fort han träffar på den och han utlägger dess innebörd och betydelse. Även Lenin var sannolikt förtrogen med samma teori. Engels hade publicerat den relevanta källan i en omdiskuterad broschyr redan 1886 och denna broschyr och särskilt den relevanta källan stod i centrum för viktiga strider i Tyskland både i början och slutet av 1890-talet (striden om »De unga» respektive Bernstein-debatten). Men Lenin hade ingen anledning att ta upp teorin, så länge inte de viktigaste reella politiska förutsättningarna för teorins tillämpning förelåg. Han behandlar den därför inte i sina skrifter, trots att han är förtrogen med den. Först när förutsättningarna för teorins tillämpning på allvar skapats, tar han upp teorin och han *tillämpar* den – utan att göra stort väsen därav. Är det Rjazanov eller Lenin som är intressantast för idéhistorikern? Kan man dessutom – som Larsson – med hänvisning till avsaknad av positiva vittnesbörd (i de källor man åberopar) hävda, att den sistnämnde inte känt till (och inte ens förstått innebörden av) den permanenta revolutionens teori (s. 321)?

Detta reser också frågan om innebörden av teoretisk originalitet. Larsson hävdar, att Lenin »cannot claim ideo-historic originality» (s. 307). Med originalitet avser författaren uppenbarligen egenskapen hos en teoretiker att först ha återupptäckt, »kommit på» eller givit positivt uttryck för en idé (s. 300 f.). Men med denna utgångspunkt kan naturligtvis varje betydande teoretiker reduceras till en simpel plagiatör eller en ointressant epigon. Har de ricardianska socialisternas föregripanden av Marx' teorier förändrat vår syn på Marx' originalitet? Har den s.k. stockholmskolans föregripanden av Keynes dragit en tum från dennes originalitet? Betydelsefulla historiska idéer har *alltid* en förhistoria och denna är rikare, ju betydelsefullare de historiska idéerna är. Den historiska originaliteten ligger inte i

att först »komma på» en idé utan den ligger i sammanfattningen, vidareutvecklingen och den fruktbara tillämpningen. I denna – meningsfulla – betydelse kan Lenin förvisso göra anspråk på »ideo-historic originality».

Men viktigare än dessa två moment i Larssons metod är dock två andra inslag. I sin kritik av idéer undersöker han »whether they are logically coherent or whether there are contradictions and ambiguities». Med denna utgångspunkt finner han en hel del motsägelser och tvetydigheter hos de av honom behandlade revolutionsteoretikerna, främst hos Lenin. Vidare innebär metoden, att idéhistorikern »points out open and hidden changes in opinion» och »one points to problems which are *not* treated of etc.». I överensstämmelse därmed har Larsson försökt fastställa både öppna och dolda åsiktsförändringar och påpekat lakuner i problembehandlingen från vissar revolutionsteoretikers sida. På denna grundval drar Larsson – som längre fram systematiskt kommer att påvisas – slutsatser om motsägelser, tvetydigheter, dolda åsiktsförändringar osv. hos av honom behandlade teoretiker.

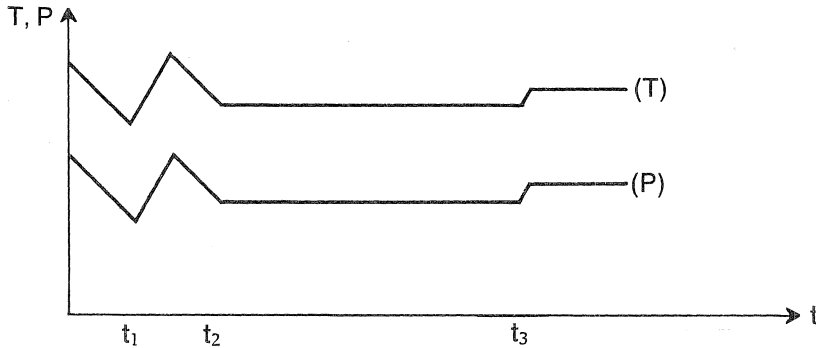
B. Låt oss först se på frågan om motsägelser och tvetydigheter. I vilken mening kan man beteckna en teoretiker som motsägelsefull? Larsson åsyftar synbarligen inte elementära absurda motsägelser, dvs. de fall då en och samma person vid en och samma tid under identiska betingelser ger uttryck för kontradiktoriska omdömen om ett och samma sakförhållande. Larsson analyserar historiska *förlopp*, dvs. det rör sig hos honom om motsägande omdömen hos en och samma person *under en följd av år*. Men då uppstår frågan om vad det gäller för slags motsägelser, om det verkligen rör sig om – vilket Larsson utgår från – inkonsekvenser och tvetydigheter. Det sistnämnda vore naturligtvis fallet om en person vid tidpunkten t_1 ger uttryck för omdömet o_1 om sakförhållandet s_1 och vid tidpunkten t_2 ger uttryck för omdömet o_2 om samma sakförhållande s_1 . Men som bekant är de

idéhistoriska processerna aldrig så okomplicerade. För det första ändras omdömen; ibland förvisso helt men ofta endast delvis, så att enbart en eller annan sida tillkommer eller bortfaller utan att omdömets grundkaraktär förändras. Oftast sker väl det genom en slags mognadsprocess. Men det är enbart en *vidareutveckling* av en och samma idé. Är det då fråga om motsägelser och tvetydigheter i vederbörandes utveckling? Naturligtvis behöver det inte vara det och är det ofta inte heller. Det kan fastställas endast genom en konkret analys av de konkreta förhållandena.

För det andra – och det är viktigare – ändras vanligen sakförhållandet under tidens lopp. Det gäller ju i synnerhet politiska förhållanden, som i första hand är revolutionsteoretikers objekt. För att utnyttja våra enkla symboler ovan: om personen i fråga vid tidpunkten t_1 givit uttryck för omdömet o_1 om sakförhållandet s_1 och vid tidpunkten t_2 ger uttryck för omdömet o_2 , så kan detta sålunda vara en följd av att sakförhållandet ändrats från s_1 till s_2 . Om den idéhistoriska metoden helt eller huvudsakligen abstraherar från dimensionen s (sakläget), berövar den sig själv möjlighet att avgöra huruvida det rör sig om en verklig motsägelse eller inte. Jag har endast kunnat finna två ställen i Larssons avhandling, där han inser, att av honom (med rätt eller orätt) påvisade teoretiska motsägelser, kan ges en tillfredsställande förklaring, om hänsyn också tas till de förhållanden som omdömena hänför sig till. Det sker i det ena fallet på avhandlingens allra sista rader. Sannolikt har han hindrats nå fram till en realistisk verklighetsbeskrivning just på grund av sin snävt idéhistoriska metod.

Följande grafiska figur kan åskådliggöra idéhistorikerns problematik på denna punkt. Symbolen T betecknar teori, P den sociala och politiska verkligheten (praktiken) och t tiden:

Om vi abstraherar från (P) ter sig den teoretiska utvecklingsprocessen (T) otvivelaktigt motsägelsefull och kanske t.o.m. tvetydig. Intrycket blir emellertid ett helt annat, när analysen ock-

så tar hänsyn till praktiken, dvs. de faktiska förhållanden som teorin hänför sig till eller skall förklara. Det faktum, att (T) erhåller olika värden, när vi rör oss längs tidsaxeln från t.ex. t_1 till t_2 och vidare till t_3 beror på att (P) förändrats i samma riktning och omfattning. Uppenbarligen måste denna i sig själv synnerligen enkla »modell» vara i allra högsta grad tillämplig på förändringar av idéer, som är så handgripliga och instrumentala som de revolutionsteorier Larsson behandlar.

C. Ett exempel bland många kan klargöra detta. Författaren hävdar sålunda bl.a., att Plechanovs politiska tänkande förändras från 1880-talet till 1890-talet. »In the 1880's, Plechanov faithfully adhered to the 1848 pattern, but veered round in the 1890's to the 1850 model» (s. 125). Enligt 1848 års modell skulle socialisterna söka sina bundsförvanter inom den liberala bourgeoisin, enligt 1850 års modell bland bönderna. Även bortsett från frågan om det sakligt riktiga i konstruktionen av 1848 respektive 1850 års modell – en fråga som vi skall återkomma till – är denna uppfattning ohållbar. Den grundas på en jämförelse mellan Plechanovs skrifter från å ena sidan 1880-talet (främst »Våra meningsmotsättningar» och »Socialismen») och å andra sidan broschyren »Socialisternas uppgifter i kampen mot hungersnöden i Ryssland» från 1892. Författaren går därvid tillväga så

att han ur de två källgrupperna ställer uttalanden som i det ena fallet i huvudsak ger uttryck för en positiv syn på den liberala bourgeoisin och i det andra fallet en positiv syn på bönderna – naturligtvis försett med en rad modifikationer och inskränkningar.

Men denna förklaring är ohållbar. För det första påpekar författaren längre fram i avhandlingen, att Plechanov 1903 förnekade att det finns någon skillnad mellan Marx' och Engels' program 1848 och 1850 (s. 182, not 1). (Parentetiskt kan nämnas, att författaren observerat, att även Jonathan Frankel i sin studie över Vladimir Akimov och den ryska marxismens dilemma 1895–1903 ser 1850 års program endast som en fortsättning på programmet från 1848.) För det andra meddelar han, att Plechanov över huvud taget inte refererar till Marx' och Engels' skrifter från 1850-talet och han drar därav den riktiga slutsatsen, att »it cannot therefore be proved that the similarities to the 1850 programme were conscious on Plekhanov's part» (s. 144, not 2). Men är det under sådana förhållanden över huvud taget meningsfullt att i Plechanovs fall tillämpa så precisa teoretiska föreställningar som författarens »1848 års modell» respektive »1850 års modell»? Dessa föreställningar har tydligen inte alls väglett Plechanov och han har t.o.m. förnekat deras verklighet och relevans. Plechanov kan ha haft *andra* teoretiska föreställningar för ögonen. Några sådana nämner dock inte författaren och de existerar veterligen inte heller. Återstår möjligheten, att Plechanov på grundval av en allmän marxistisk referensram självständigt kommit fram till en likartad men av honom själv ej explicit formulerad konception, vilken Larsson analyserar fram ur hans yttranden och finner att den överensstämmer med hans två schema. Men då uppstår frågan om hur och varför Plechanov kom fram till en sådan konception. En betingelse är redan given: den marxistiska referensramen. Men eftersom Plechanov inte behandlade marxismen i allmänhet utan dess betydelse och relevans för 1880- och 1890-talets Ryssland,

ligger det närmast till hands att undersöka de faktiska förhållandena för att finna något som drivit hans tänkande i riktning mot 1848 respektive 1850 års modell. Men ett sådant tillvägagångssätt har Larsson redan från början avskurit sig från med sin speciella idéhistoriska metod. Metoden omöjliggör faktiskt en vetenskaplig undersökning, eftersom verklighetens förändringar i detta fall är den viktigaste förklaringen till att de teoretiska föreställningarna förändras. Detta är också lätt att visa. Det som framför allt skiljer förhållandena i Ryssland på 1880-talet och början av 1890-talet med avseende på bönderna är, att bönderna i början av 1890-talet vaknade socialt och politiskt. Den avgörande faktorn var missväxterna och hungern på landsbygden 1891–1892 och denna nya faktor var den omedelbara anledningen till Plechanovs broschyr 1892. Detta ganska enkla och självklara sammanhang inses också av författaren när han skriver: »It has already been stated that on this occasion Plekhanov adhered to the 1850 Marxist pattern. Possibly it would be more correct to say that the pattern forced itself upon him in the circumstances» (s. 141). Medan det inte finns något som styrker den första delen av detta omdöme, skulle man kunna ansluta sig till den senare delen. Frågan är emellertid, om det överhuvud taget behövs några »pattern» för att ge en tillfredsställande förklaring av Plechanovs ställningstagande till bönderna som politisk kraft. Räcker det inte med det enkla konstaterandet att bönderna till följd av hungersnöden och tsarregimens likgiltighet för deras lidanden kom i politisk opposition till regimen och att Plechanov som politiker insåg nödvändigheten för marxisterna att utnyttja detta läge till att försöka skapa ett förbund mellan socialdemokratin och bönderna mot den gemensamma fienden, tsarväldet? Helt visst. Attiraljerna »1848 års mönster» och »1850 års mönster» kan saklöst överantvaras åt Occams rakkniv: de är obehövlige för en tillfredsställande förklaring.

Denna slutsats styrks av en undersökning av Larssons argu-

mentation. Faktiskt visar den, att Plechanovs grundsyn hela tiden var i stort sett oförändrad. Tag först hans positiva syn på bourgeoisin och hans negativa syn på bönderna under 1880-talet. Vi skall därvid inskränka oss till de belägg, som Larsson själv anför i sin text. Vi finner då, att Plechanov redan på 1880-talet hävdade, »that the bourgeoisie had shown themselves capable of drawing advantage from the Czarist regime, and that certain members of this class were therefore 'wholly and entirely' on the side of the regime» (s. 130). Han beskrev också den liberala bourgeoisin »as timid, indecisive and hopelessly pessimistic at the same time» (s. 135). Orsaken till liberalismens svaghet var dels att den saknade folkligt stöd och att den fruktade »det röda spöket», dvs. socialisterna (s. 136). Dvs. enligt Plechanov på 1880-talet hade den liberala bourgeoisin två sidor: en sida som innebar opposition mot och en annan som innebar kompromiss och allians med tsarismen. Vad beträffar bönderna ansågs de vara kapabla till en revolutionär resning. Men till följd av deras politiska passivitet och efterblivenhet under 1880-talet utgjorde de regimens viktigaste stöd (s. 132). Dvs. synen på bönderna är principiellt överensstämmande med synen på den liberala bourgeoisin: de var förmögna både till opposition mot och till samarbete med tsarismen. Vilken sida som övervägde var inte en abstrakt utan en konkret fråga beroende på klasskampens skiftningar. Helt naturligt finner därför författaren det svårt att förena dessa fakta med sina två scheman, t.ex. att Plechanovs syn på den liberala bourgeoisins rädsla för socialisterna innebar anslutning inte till 1848 utan till 1850 års schema (s. 136).

När vi å andra sidan förflyttar oss till 1892, då Plechanov skall ha följt 1850 års modell, finner vi visserligen uttalanden om samarbetet mellan tsarismen och bourgeoisin (s. 141 f.). Men vi finner också, att Plechanov »expected even now that the Russian bourgeoisie would turn against Czarism in the end» och att bourgeoisin »would dissolve the alliance and insist upon

constitutional government» (s. 141 f.). Men detta är ju inte 1850 utan 1848 års modell, så som författaren definierat dessa!

D. På samma sätt förhåller det sig med Lenins teoretiska utveckling, som enligt Larsson var så motsägelsefull, att den under loppet av tio år upprepade gånger svängde fram och tillbaka mellan helt olika ståndpunkter i flera viktiga frågor. Det gäller främst problemet om hur arbetarklassens klassmedvetande uppstår och – återigen – frågan om 1848 respektive 1850 års mönster. De motsägelser som Larsson trots sig finna är emellertid fiktiva. De rör i det ena fallet inte den teoretiska åskådningens kärna, i det andra är det fråga om en återspeglning av den politiska verklighetens egna motsägelser.

Vad först beträffar frågan om hur arbetarklassens klassmedvetande uppstår hävdar Larsson, att Lenin från mitten av 1890-talet och till o. 1905 genomgår en motsägelsefull utveckling: 1) Före 1898 ansåg Lenin, att klassmedvetandet uppstod »via the economic struggle of the masses» (s. 197). 2) Åren 1898–1899 svänger han över i riktning mot en elitteori (»temporary elite theory»). 3) Med boken »Vad bör göras?» är elitteorin fullt utbildad: arbetarklassen sägs vara »instinktivt borgerlig» (men samtidigt också »instinktivt socialistisk!»). Detta är enligt Larsson ett exempel på Lenins teoretiska »ambivalens».

Jag tror inte denna ståndpunkt kan upprätthållas. Vad man kan konstatera är två saker: För det första att Lenins *grundläggande* uppfattning om klass och medvetande är oförändrad. För det andra att hans uppfattning *differentieras och utvecklas*, det sistnämnda beroende dels på att den ryska politiska verkligheten själv förändrades, dels på hans egen utveckling och dels på motsättningarna inom den ryska socialdemokratin. Redan i Lenins första, viktigare politiska arbete, »Utkast till och förklaring av ett program för det socialdemokratiska partiet», som Larsson utgår från, finns de två grundläggande elementen i Lenins uppfattning om klasskamp och medvetande: 1) att arbetar-

klassens ekonomiska kamp måste förenas med dess politiska och med prioritet för den sistnämnda; 2) att ett särskilt socialistiskt parti var nödvändigt för att utveckla (dvs. tillföra nya element till) arbetarklassens socialistiska medvetande.¹¹ Lenin lägger i just detta arbete otvivelaktigt *stark* tonvikt vid den ekonomiska kampen. *Men detta förklaras främst av att programmet författades vid en tidpunkt, då strejkkampen var den helt dominerande och följaktligen den för socialdemokratin riktningssgivande formen för den ryska arbetarklassens kamp, vilket f.ö. noteras av Lenin själv!*¹² Den ryska arbetarklassen hade *ännu inte hunnit* övergå till politiska aktioner, dvs. till kamp om makten. I det läget hade de ryska socialdemokraterna att välja mellan att anknyta till arbetarnas ekonomiska kamp eller inte anknyta till arbetarnas kamp överhuvud taget, dvs. isolera sig från den klass de skulle leda. Men han var samtidigt angelägen att understryka, att ekonomisk kamp i sig var otillräcklig.¹³ Om tonvikten på den ekonomiska kampen är mycket starkare än vad man senare kan finna i Lenins arbeten, så är förklaringen den – vilket han själv också senare antytt – att de ryska socialdemokraterna vid mitten av 1890-talet för första gången i sin historia kunde övergå från rent propagandistiskt arbete till verksamhet *bland och med* fabriksarbetare, och att de samtidigt

¹¹ I programutkastets punkt B 2. skrev Lenin: »Den ryska arbetarklassens kamp för sin frigörelse är en politisk kamp och dess första mål är att uppnå politisk frihet.» Orsaken till detta var enligt Lenin, att arbetarklassen stötte på politiska (statliga) hinder i kampen för ekonomisk och social frigörelse. V. I. LENIN, *Collected Works* (Moskva 1963), 2, s. 96, 108, 110 och 117 f. Socialdemokraternas bidrag till arbetarklassens kamp måste »bestå först i att utveckla arbetarnas klassmedvetande» vilket han definierade som ett medvetande om 1) nödvändigheten av kamp mot kapitalistklassen för att uppnå förbättringar och frigörelse, 2) att arbetarklassen utgjorde en från andra klasser skild klass i Ryssland och i hela världen och 3) att arbetarklassen »måste arbeta för att påverka statsangelägenheterna» (dvs. utveckla politisk kamp) för att kunna uppnå sina syften. A.a., s. 112, 116 och passim.

¹² A.a., s. 103 f.

¹³ A.a., s. 104.

gjorde stora ansträngningar att frigöra sig från folklighetsrörelsens terroristiska och konspiratoriska politiska taktik. Ganska naturligt svängde då pendeln längre än önskat från det politiska till det ekonomiska området av arbetarnas kamp.¹⁴ Rörelsens ungdom och oerfarenhet spelade därför också en viss roll. Men om man skall beteckna sådana företeelser som »ambivalens», då utgör ambivalens ett konstitutivt element i all levande ideologisk utveckling. Det rör sig om tonvikter och nyanser, inte grundläggande teoretiska positionsförändringar. Dessa sistnämnda kommer också till uttryck även i Lenins följande arbeten, såväl de som Larsson anför som de han inte anför.¹⁵

Samtidigt tillfogas under denna tid (1895–1902) två nya element, som emellertid finns implicerade redan i Lenins ovan nämnda första politiska arbete (»Utkast till program» etc.). Det första är den hos Lenin bärande tanken (tidigare uttryckt hos Kautsky), att socialdemokratins särskilda kännetecken var, att den utgjorde en »förening av socialismen och arbetarklassens rörelse».¹⁶ Denna tanke utarbetade han främst i »Vad bör göras?». Det andra elementet är uppfattningen av arbetarklassen inte som en amorf massa utan som ett strukturerat helt, bestående av tre skikt: de politiskt avancerade, mellanskiktet och de politiskt efterblivna.¹⁷ Den första tanken finns implicerad redan i »Utkast till program», där han definierar socialdemokratins uppgift som bestående i att bl.a. »utveckla arbetarnas klass-

¹⁴ »En reaktionär tendens inom den ryska socialdemokratien», *Collected Works*, 4, s. 278 ff. samt »De påträngande uppgifterna i vår rörelse», a.a., s. 367.

¹⁵ »Den ryska socialdemokratins uppgifter», *Collected Works*, 2, s. 332. »En protest av ryska socialdemokrater», *Collected Works*, 4, s. 175 ff. »Vårt program», a.a., s. 212. »Våra närmaste uppgifter», a.a., s. 217. »En reaktionär tendens inom den ryska socialdemokratien», a.a., s. 257, 262, 278 ff. och 280 ff. »Apropos 'Profession de foi'», a.a., s. 293 ff. »Om strejker», a.a., s. 317 ff. och »De påträngande uppgifterna i vår rörelse», a.a., s. 367 f.

¹⁶ »Våra närmaste uppgifter», *Collected Works*, 4, s. 217.

¹⁷ »En reaktionär tendens inom den ryska socialdemokratien», a.a., s. 280 f.

medvetande». ¹⁸ I och med att Lenin postulerade ett särskilt socialdemokratiskt parti som en nödvändig förutsättning för framgång för arbetarklassens kamp, förutsatte han (liksom före honom Marx och Engels), att klassen krävde en organisation, som visserligen utgick från och byggde på klassen och dess strävanden, men som *samtidigt* utgjorde något i förhållande till klassen kvalitativt nytt. Vad detta kvalitativt nya var, var han vid denna tid (mitten av 1890-talet) ännu inte klar över. Av allt att döma var det just Kautsky, vilken han på denna punkt även hänvisar till, som satte honom på spåren. Kautskys uppfattning innebar som bekant, att det nya element, som kom till uttryck i konstitueringen av det socialdemokratiska partiet, var den av Marx och Engels utvecklade vetenskapliga socialismen. Denna var till sin uppkomst och utveckling i grund och botten betingad av industrikapitalismens och arbetarklassens framväxt. Denna grundläggande faktor var visserligen en nödvändig men dock inte tillräcklig faktor, när det gällde att förklara socialismens uppkomst i dess vetenskapliga form. Denna betingades *även* av samhällsvetenskapens (filosofins och den politiska och ekonomiska teorins) utveckling, vilken hade rötter i 1700-talets borgerliga tänkande och som försiggått *skild* från den spontana arbetarrörelsens utveckling. Denna Kautskys tanke, som Lenin tillägnade sig, stod helt i överensstämmelse med den »monistiska pluralism», som Engels utlade i sina brev från 1890-talet om den materialistiska historieuppfattningens innebörd.

Men därav följer också det andra elementet i Lenins uppfattning, nämligen att arbetarklassen med avseende på det politiska medvetandet var strukturerad i ett mer avancerat skikt, ett mellanskikt och ett mer efterblivet skikt. Ty om det socialdemokratiska partiet å ena sidan skulle bygga på arbetarklassen och å andra sidan tillföra arbetarklassen en vetenskaplig teori, så måste

¹⁸ »Utkast till och förklaring av ett program för det socialdemokratiska partiet», Collected Works, 2, s. 116.

ju det socialdemokratiska partiet i första hand rikta sig till och organisera de ur politisk synpunkt mest avancerade och intelligenta företrädarna för arbetarklassen. Det ligger väl närmast till hands att anta, att Lenin på denna punkt generaliserade en erfarenhet, som han och andra socialdemokrater successivt förvärvade i sin politiska verksamhet bland de ryska arbetarna.

Ingetdera av dessa två element framstår emellertid som motsägelser i Lenins teoretiska utveckling. *Tvärtom utgör de tillskott, som väl harmonierar med hans allmänna teoretiska utveckling. Den motsättning som finns förefaller mig vara av samma art som påträffas hos alla organismer som utvecklas, differentieras och förgrenas, inklusive den psykiskt-teoretiska utvecklingen hos den politiska människan.* Därför är det också svårt att följa Larsson när han tar Lenins tre-delning av arbetarklassen med avseende på politiskt medvetande som intäkt för att tillskriva Lenin en »temporary elite theory» (se ovan s. 354). Om detta var en elitteori, så var den hos Lenin inte temporär. En motsatt slutsats kan dras endast genom tillämpning av argumentum e silentio. Som visats ovan ligger i denna specifika mening en elitteori implicerad i och med blotta postulerandet av ett särskilt partis nödvändighet för klassen. Faktiskt har också Larsson definierat elitteori på ett sätt, som leder till, att en sådan föreligger, om inte *hela* arbetarklassen är förmögen till revolutionär socialistisk handling.¹⁹ En sådan restriktion är emellertid så långtgående, att den gör elitbegreppet ointressant och oanvändbart. Om Larsson med elit menar *endast partiet*, är det uppenbart, att Lenin inte omfattade någon elitteori, eftersom han uttryckligen tillskrev en del av arbetarklassen förmåga till revolutionär socialistisk handling.

Ohållbar är också Larssons framställning av Lenins omdiskuterade uppfattning om förhållandet mellan klasskamp och medvetande i »Vad bör göras?». Larsson hävdar, att Lenin i »Vad

¹⁹ R. LARSSON, a.a., s. 14.

bör göras?» tillskriver arbetarklassen egenskapen att »instinktivt» luta åt den borgerliga ståndpunkten och Larsson talar om »arbetarklassens instinktivt-borgerliga inställning» och »teorin om den instinktivt borgerliga tendensen» hos arbetarklassen när han återger Lenin. Men så står det inte i källan i fråga.²⁰ Bortsett därifrån har saken emellertid en metodiskt viktig sida och den är, att de skillnader i Lenins uttalanden under denna tid som kan konstateras nästan restlöst kan förklaras av det historiska sакläget och dess förändringar. På grund av att den politiska verkligheten själv förändrades och differentierades, förändrades och differentierades också den teoretiska återspeglingen därav hos Lenin. Nya stämmor tillkommer och flätas samman med de tidigare. Men de slingrar sig hela tiden kring och utgår från samma grundton. Detta skulle framgå ännu tydligare, om vi i detalj beskrev Lenins teoretiska utveckling under denna tid mot bakgrund av det ekonomiska och politiska skeendet i Ryssland. Här skall endast konstateras, att *Lenins intensiva polemik mot de s.k. ekonomisterna måste ses mot bakgrund av det dubbla faktum, att arbetarnas (och böndernas) kamp under åren efter sekelskiftet mer och mer antog politisk karaktär, samtidigt som Lenins meningsmotståndare envetet fortsatte att hävda den ekonomiska kampens prioritet*. Vad Lenin motsatte sig hos ekonomisterna var inte dessas betoning av den ekonomiska kampens betydelse i och för sig utan att de betonade denna del av kampen vid en tidpunkt, då arbetarna *redan börjat lämna den bakom sig* och tenderade att övergå till politiska aktioner mot tsarväldet. Vad Lenin hade i åtanke var den upplammande rörelsen både bland arbetare, bönder, intellektuella och även liberaler mot självhärskardömet. Ett av de första tecknen var 1 majstrejken vid Obuchovska krigsmaterialfabriken i Petersburg 1901, som antog politisk karaktär i och med att trupper sattes in mot de strejkande och massarresteringar och deportationer företogs. Händelsen, som framkallade en sympatinvåg bland de ryska arbetarna, visade i blixtbelysning att huvud-

hindret för den ryska arbetarklassens demokratiska strävanden var just det bestående politiska systemet: självhärskardömet. Detta faktum noterades och framhövdes också av Lenin i »Iskra».²¹ Man måste därför än en gång konstatera, att författaren gått vilse, emedan han avstått från att analysera och förklara den teoretiska utvecklingen mot bakgrund av den historiska situation i vilken den försiggick.

Detsamma gäller Larssons behandling av Lenins syn på det som Larsson uttrycker med sina två slagrutor »the pattern of 1848» och »the pattern om 1850». 1) Ursprungligen skulle sålunda Lenin enligt författaren ha företrätt »the pattern of 1850». 2) Men i utkastet till partiprogram från 1895 och helt tydligt från sekelskiftet anslöt sig Lenin – enligt Larsson – till »the pattern of 1848». Den konkreta innebörden därav var tydligen, att

²⁰ Lenin använder överhuvud taget inte ordet »instinktivt» utan »spontant» (så även den engelska och svenska översättningen av »Vad bör göras?»). Han skriver, att arbetarklassen »spontant graviterar mot den socialistiska ideologin» på grund av sitt läge som undertryckt klass i det kapitalistiska samhället men att till följd av den borgerliga ideologins dominerande ställning i det kapitalistiska samhället »den borgerliga ideologin spontant pressar sig på arbetarklassen i ännu större utsträckning», om inte den socialistiska ideologin medvetet tillförs arbetarklassen av det socialdemokratiska partiet. »Vad bör göras?», Collected Works, 5, s. 384 ff. Om det sålunda finns någon »instinktiv» ideologisk tendens hos arbetarklassen, så är denna enligt Lenin socialistisk. Larssons slutsats, att Lenin skulle ha ansett, att arbetarklassen var både »instinktivt socialistisk» och »instinktivt borgerlig» (s. 206) är därför grundlös.

²¹ Han underströk, att arbetarklassens rörelse utvecklades »på djupet och på bredden», att »en revolutionär kamp mot hela det bestående sociala och politiska systemet är nödvändig» och att »strafflagar, som antagits för det bestämda syftet att underlätta regeringens politiska kamp mot proletariatet ... hela tiden skjuts i bakgrunden av direkt politisk kamp och öppna sammanstötningar på gatorna». »Ännu en massaker» (Iskra nr 5, juni 1901), Collected Works, 5, s. 25 ff.

Andra exempel är de politiska strejkerna 1902 och 1903 i Transkaukasien (Baku, Tiflis, Batum) och i Ukraina, den uppflammande bonderörelsen i Ukraina och Volgaområdet 1902, studenternas kamp vintern 1901–02 och semstvoliberalernas rörelse. Stora delar av »Vad bör göras?» är ingenting annat än en explikation av de krav som denna nya situation ställde på socialdemokraterna. Se t.ex. kapitel III: C i »Vad bör göras?», a.a., s. 398 ff.

Lenin, enligt författaren, mer och mer övergick till en positiv bedömning av den ryska liberala bourgeoisin. Lenin skulle rentav ha gått så långt, att han utsuddade den kvalitativa skillnaden mellan bourgeoisins och arbetarklassens krav (s. 220, jfr s. 225). Men eftersom Lenin samtidigt hävdade, att även bondeklassen besatt en revolutionär potential, tycker sig författaren kunna konstatera en motsägelse. Jämfört med »de revolutionära ekonomisterna» var Lenins teoretiska ram »mer konstlad», eftersom han på en och samma gång kunde betrakta bönderna och liberala adelsmän som allierade (s. 221). 3) Från 1905 återgick Lenin på nytt till »the pattern of 1850».

I ljuset av den följande diskussionen av Larssons behandling av Marx' och Engels' inställning till bönderna och den liberala bourgeoisin i den demokratiska revolutionen, blir det helt förklarligt hur och varför Larsson förirrat sig. Lenin intog faktiskt samma ståndpunkt som Marx och Engels 1848–1850. Det innebär, att han i programutkastet från 1895 ställde *både* borgerligt-demokratiska respektive konstitutionella (avdelning C i programmet) *och* socialt-demokratiska krav (avdelning D och E i programmet) för såväl arbetare som bönder.²² Precis som Kommunistiska Manifestet förklarade också Lenin, att »arbetarklassens förbundna är först och främst alla de samhällsskikt som motsätter sig självhärskardömet absoluta makt» och »eftersom detta absoluta herravälde är huvudhindret för arbetarnas kamp för sin frigörelse, följer det naturligt att det ligger i arbetarnas direkta intresse att understödja varje social rörelse mot absolutismen». Han hävdade, att det socialdemokratiska partiet »kommer att stödja alla skikt och nyanser inom bourgeoisin, som motsätter sig absolutismen». Samtidigt hävdade han, att arbetarklassens förbund med delar av bourgeoisin endast kunde avse en begränsad tid, nämligen perioden för kampen mot självhärskardömet, men att sedan motsättningen mellan bourgeoisin

²² Collected Works, 2, s. 97 f.

och proletariat skulle ta överhand just genom segern över tsarismen: arbetarklassen behövde förbinda sig med bourgeoisins anti-feodala krafter för att snabbare och fullständigare kunna besegra sina egna, temporära bundsförvanter.²³

Denna principiella inställning, som är identisk med den teori om den permanenta revolutionen som Marx och Engels utformade 1846–1850, behöll sedan Lenin. Den är särskilt klart formulerad i »De ryska socialdemokraternas uppgifter» från 1898.²⁴ Men den återkommer överallt i Lenins författarskap ända fram till slutet av den period som författaren behandlar (1905). Vad beträffar den liberala bourgeoisin uppmuntrade Lenin dess opposition mot tsarismen samtidigt som han kritiserade den för dess tendens att kompromissa med den. Han underströk, att semstvo-församlingarna å ena sidan innebar ett stärkande av självhärskardömet, som därigenom antog ett sken av konstitutionalism, men att de å andra sidan såsom oppositionshärdar också bar fröet till självhärskardörets undergång. Han var väl medveten om den ryska liberala bourgeoisins svaghet. Men det var för honom inget skäl att avstå från det stöd den kunde ge i kampen mot tsarismen.²⁵ När därför »marshals of nobility» kritiserade tsarismen för att den undertryckte religionsfriheten, inregistrerade Lenin detta som ett betydelsefullt symptom på hur stora delar av det ryska folket som drabbades av tsarismen och som därför stod i större eller mindre opposition till denna.²⁶

Det intresse som Lenin ägnade liberalerna vid denna tid (1901–1903) förklaras enklast av den politiska aktivitet, som liberalerna själva utvecklade. Regimen undertryckte religionsfriheten men också tankefriheten på universiteten. Det fick till följd att en kraftig proteströrelse uppstod bland studenterna.

²³ A.a., s. 119 f.

²⁴ A.a., s. 328, 333 ff.

²⁵ *Collected Works*, 4, s. 177, 181, 214, 242 ff., 253, 257, 268, 270 f., 422 ff. *Collected Works*, 5, s. 55, 63, 66 f., 91 ff., 79 f., 318, 322.

²⁶ *Collected Works*, 5, s. 289 ff. och 339 ff.

Regeringen stängde universiteten och åtalade och fängslade hundratals studenter. Detta ledde till en allmän studentstrejk vintern 1901–1902, som omfattade tiotusentals studenter. Eftersom studenterna rekryterades från adeln och de borgerliga klasserna, ledde detta till att de studerandes fäder började kritisera undertryckningsåtgärderna. Denna nya tendens uppmärksammades av Lenin, som ville att socialdemokratin skulle utnyttja den i kampen mot tsarismen:

»Proletariatets parti måste lära sig att fånga varje liberal just i det ögonblicket, då han är beredd att gå framåt en tum, och få honom att gå en meter. Om han är motsträvig, kommer vi att gå framåt utan honom och över honom.»²⁷

Av det skälet återspeglas den liberala kritiken av tsarismen i Lenins skrifter från denna tid. Det innebar inte, att Lenin ville sudda ut gränslinjen mellan socialism och liberalism. Han ville endast skaffa socialdemokratin ytterligare en bundsförvant – om än svag, vacklande eller obeständig – i kampen mot tsarismen. Det ur metodisk synpunkt intressanta är, att detta är ytterligare ett exempel på hur den samhällsliga verklighetens egna förändringar gör en plötsligt uppträdande ideologisk nyans förståelig. Den teoretiska »ambivalensen» visar sig vara en »ambivalens» i den samhällsliga verkligheten.

E. Vad så gäller den andra huvudkomponenten i Larssons idéhistoriska metod, nämligen »hidden changes in opinion» och »problems which are not treated of» gäller överväganden likartade dem som framförts ovan. Brutalt tolkat innebär metoden egentligen argumentum e silentio, eftersom författaren förklarar sig beredd att dra slutsatser om verkligheten på grundval av *avsaknad* av belägg och faktiskt också gör det. Som exempel kan

²⁷ A.a., s. 342 ff.

nämnas Larssons tabulariska sammanfattning i slutet av avhandlingen av olika revolutionsteoretikers utveckling. Lenins partiteori skulle enligt denna tablå ha genomgått en sick-sackformad bana. Åren 1894–95 skall han inte ha hyllat någon elitteori; klassmedvetandet uppstår i kampen mot fabrikanterna. Åren 1896–1899 ansåg han däremot att det fanns två »elite strata» inom arbetarklassen medan det lägsta skiktet var starkt mottagligt för borgerliga och tsaristiska idéer. Åren 1900–04 skall Lenin ha hyllat en elitteori och hävdat, att arbetarklassen inte på egen hand, dvs. utan den socialistiska vetenskapens hjälp, kan uppnå ett socialistiskt medvetande. Åren 1905–07 hävdade han, att partiet inte var en elit utan en förtrupp och att arbetarklassen var instinktivt socialdemokratisk (s. 367 ff.). Vi bortser här från huruvida Larssons presentation är korrekt och vi bortser också från de tidsomständigheter som orsakade, att Lenin än sköt än den ena än den andra sidan av sin uppfattning i förgrunden. Det intressanta är, att Larsson på grundval inte bara av vad han funnit belagt utan också vad han *inte* funnit belagt konstruerat en utvecklingskedja i Lenins tänkande. Ty om karakteristikerna, som hämtats ur Lenins skrifter, endast vore exempel på strödda uttalanden av Lenin vid olika tillfällen, hade Larsson knappast ställt upp beläggen kronologiskt och i tabellform. Tabellen skall naturligtvis belysa Lenins »ambivalens». Men gör den det? Larsson anser t.ex., att Lenin förfäktade en elitteori strax efter sekelskiftet. Är det då rimligt att anta, att Lenin inte skulle ha förfäktat elitteorin också strax före sekelskiftet? Larssons argument är, att han inte funnit positiva belegg. Av denna *avsaknad* av belegg, drar han slutsatsen, att Lenin *inte* skulle ha förfäktat en elitteori. Detta är ett skol-exempel på det logiska felslutet argumentum e silentio.

Ett annat exempel är behandlingen av Lenins ställningstagande till kravet på folkvalda statstjänstemän. Larsson påpekar, att Rjazanov och hans grupp framfört denna programpunkt 1903 men att det program som Iskra-redaktionen och Lenin fram-

lade på 1903 års kongress inte innehöll denna punkt. Men i november 1905 under revolutionen upptog Lenin kravet. »He introduced the new programme point silently», skriver Larsson och fortsätter: »The absence of comment is in itself eloquent» (s. 311). Tydligt menar författaren, att Lenin inte tidigare stött detta krav, att han tvingades ta upp det 1905, emedan det var populärt men att han då tyst smugglade in det i programmet, emedan det härstammade från mensjeviken Rjazanov. Men det faktum att Lenin inte tog upp punkten i 1903 års program, bevisar inte att han då var *mot* kravet i fråga. Program är i allmänhet (och 1903 års program för de ryska socialdemokraterna var inget undantag) en produkt av en rad ändringar, varvid olika grupperingar ger och tar, gör tillägg och drar ifrån, innan slutresultatet föreligger. Det ifrågavarande kravet var ju inte *så* omvälvande. Därför kan Lenin mycket väl ha omslutit kravet tidigare, fastän han inte diskuterade det i sina skrifter. Dessutom framfördes kravet redan i de tyska socialdemokraternas Erfurt-program 1891, som ju var modellprogram för hela Andra internationalen. Punkten kunde alltså förutsättas vara väl känd av Lenin. I detta fall vet vi också, att Lenin framförde kravet i sitt redan tidigare omnämnda programutkast från 1895/96. Faktiskt påpekas detta även av Larsson (s. 218), ehuru han längre fram i framställningen tycks glömma det. Även i den tidigare behandlingen av frågan skriver han: »After the turn of the century, however, we find that Lenin abandoned both the demand itself and the indication of other revolutionary constellations which it could imply» (s. 219). Författaren har sålunda funnit, att Lenin uttalade sig för kravet 1895/96 och 1905 och senare. Därav drar han slutsatsen, att Lenin uppgav kravet däremellan. Detta är ytterligare ett exempel på *argumentum e silentio*. Det finns flera.

Författarens metod härvidlag skulle kunna illustreras med följande figur. Om vi betecknar två tidpunkter med t_1 och t_2 och två utsagor, som fällt vid respektive tidpunkt med u_1 och u_2 ,

hävdar författaren att följande fall är att beteckna som »hidden change of opinion»:

Fall 1

t_1	t_2
-	u_2

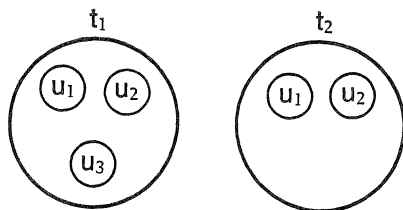
Följaktligen har också följande figur samma karaktär:

Fall 2

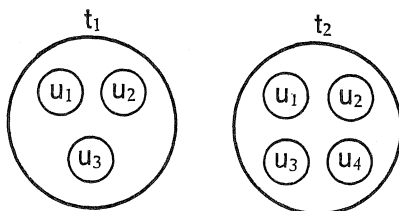
t_1	t_2
u_1	-

Dvs. en åsikt antas ej ha existerat tidigare eller senare, *emedan* den ej kunnat beläggas vid endera av de två tillfällena. Dessa i och för sig triviala konstateranden blir intressantare, om vi inför mer realistiska antaganden. En åsikt, idé eller teori är ju ett komplex av föreställningar, som beroende på olika omständigheter ändras och modifieras med tidens gång utan att därför de grundläggande elementen behöver förändras. Antingen kan ett element i komplexet falla bort eller ett tillkomma eller också sker en kombination därav. Följande figurer kan illustrera detta:

Fall 3

Fall 4

I båda dessa fall har det förvisso skett en »hidden change of opinion». Men frågan är om förändringen är av grundläggande karaktär eller om det endast rör sig om en modifikation, vidareutveckling eller komplettering av en och samma grunduppfattning. Plechanovs ideologiska utveckling från 1880-talet till 1890-talet kan subsumeras under dessa kategorier och det gäller, som vi sett, också Lenin. Därvid korsas den horisontella utvecklingskedjan av en vertikal, utgående från den praktiska verkligheten. I det sistnämnda fallet rör det sig om det funktionella eller kausala beroende som diskuterats ovan (s. 349 f.). Därvid handlar det varken om någon öppen eller dold åsiktsförändring utan om en situationsförändring med oförändrat återspeglade åsiktskomplex. Det kan illustreras med följande figur, där symbolerna s_1 och s_2 betecknar två olika, vid t_1 respektive t_2 , gällande saklägen:

Fall 4

t_1	t_2
↓	↓
u_1	u_2
s_1	s_2

I detta fall har vi enligt Larssons framställning av sin metod att göra med »a hidden change of opinion». Detta följer ipso facto av att idéhistorikern vid tidpunkten t_1 inregistrerar utsagan u_1 medan han vid tidpunkten t_2 inregistrerar utsagan u_2 . Men orsaken till denna förändring är, som framgår av figuren, att situationen förändrats från s_1 till s_2 mellan de två tidpunkterna. Om situationen s_1 *inte* skulle ha förändrats till s_2 , *så* skulle idéhistorikern ha kunnat inregistrera utsagan u_1 *även* vid tidpunkten t_2 . Dvs. det har inte alls inträtt någon »hidden change of opinion» utan endast en förändring av situationen.

Dessa konstateranden är mycket elementära. Men jag tror att de måste göras. Jag är också övertygad om att Larsson utan vidare är beredd att instämma i den principiella riktigheten av

dem. I så fall uppstår frågan om han varit medveten om dessa komplikationer. Detta kan fastställas endast genom en undersökning av hans slutsatser och av den väg han tillryggalagt för att komma fram till dessa slutsatser. Vi har ovan givit några exempel på att Larsson inte alltid varit medveten om begränsningen i den av honom tillämpade metoden. Frågan är, om detta också gäller hans grundläggande hypotes.

3

A. Som redan antytts är »1848 års mönster» respektive »1850 års mönster» den bärande konstruktionen i Larssons avhandling. Han använder den systematiskt för att klassificera och värdera olika ståndpunkter i den marxistiska revolutionsteorins utveckling från 1848 till 1905. Olika teoretiker sorteras i ettdera av de två facken. Därvid hävdar författaren, att »1850 års mönster» länge förblev okänt och återupptäcktes först av den ryske (men-sjevikiske) socialdemokraten D. Rjazanov. Betydelsen av detta mönster var, att det var tillämpligt på den socialistiska revolutionen i ett underutvecklat land av Rysslands typ. Författaren härleder mönstret till Marx' och Engels' författarskap 1850.

En betydande del av avhandlingens slutsatser står och faller därför med denna bärande konstruktion. Om den skulle vara riktig, har Larsson på en avgörande punkt revolutionerat forskningen i marxismens historia. Enligt vår uppfattning är konstruktionen felaktig och den är till stor del ett resultat av författarens metodiska utgångspunkt: det isolerat idéhistoriska betraktelsesättet.

Författarens tes är följande. År 1848 (främst i Kommunistiska Manifestet) ansåg Marx och Engels, att Tyskland stod inför en borgerlig revolution, i vilken de mot varandra stridande huvudklasserna skulle bli å ena sidan bourgeoisin och å andra sidan de feodala godsägarna och den absoluta monarkin. Vid sidan av denna motsättning fanns också en annan, nämligen den mel-

lan å ena sidan bourgeoisin och å andra sidan proletariatet. Denna motsättning skulle emellertid i stor skala blottläggas och kräva sin lösning först efter det att bourgeoisin tagit makten. Arbetarklassen och kommunisterna borde därför hjälpa bourgeoisin att störta den feodala klassen och *därefter* störta bourgeoisin. Ganska snart upptäckte emellertid Marx och Engels, att detta mönster inte stämde. Men de drog inte alla konsekvenser av det förrän 1850. Upptäckten var,

»that the second revolutionary contradiction, that between bourgeoisie and working class, was much stronger than the first contradiction, that between the bourgeoisie and the feudal absolute monarchy» (s. 34).

Med detta tycks författaren inte mena, att det verkligen var fråga om en upptäckt av ett tidigare bestående sakläge. Han hävdar, att Marx och Engels själva betraktade förändringen i deras uppfattning som en följd av Parisarbetarnas resning i juni 1848 (ehuru kompromissen mellan den liberala bourgeoisin och kronan i Tyskland faktiskt kom redan före juniupproret i Paris!). Därigenom kände sig även den tyska bourgeoisin hotad och sökte skydd mot de proletära klasserna hos den absoluta monarkin. I december 1848 kunde därför Marx, påpekar författaren, dra slutsatsen, att en rent borgerlig revolution och ett borgerligt herravälde i form av en konstitutionell monarki var omöjlig i Tyskland. Valet stod mellan »die feudale absolutistische Konterrevolution» och »die sozial-republikanische Revolution». Enligt författaren blev denna nya uppfattning »the second stage in the theory of the permanent revolution»:

»The 'social-republican revolution' meant that the working class obtained new allies and worked for a new programme. Instead of cooperating with the bourgeoisie in order to carry its liberal programme into effect, the working class was to cooperate with the petty bourgeoisie and peasants. The new programme could be said to mean radical democracy and economic and social reforms which could be characterized as anti-capitalistic but not as communistic» (s. 35).

Denna förändring betingades enligt författaren också av att Marx' och Engels' syn på småbourgeoisins och böndernas politiska roll förändrades. Medan dessa klasser tidigare, t.ex. i Kommunistiska Manifestet, bedömdes som reaktionära, när de gentemot bourgeoisin ville hindra sin egen proletarisering, bedömdes de 1850 »in a partly different way» (s. 36), nämligen såsom halvt revolutionära och anhängare av anti-kapitalistiska reformer av typen ökad beskattning av storgodsägarna och storbourgeoisin, inrättande av offentliga kreditinstitut, avskaffande av feodalismen, demokratisk statsförfattning och inskränkning av arvsrätten. Författarens huvudkälla är på denna punkt det av Marx och Engels i mars 1850 författade »Ansprache der Zentralbehörde an den Bund», dvs. centralkommitténs hänvändelse till Kommunisternas förbund. Denna text från 1850 innebar enligt författaren, att Marx och Engels uppfattade den förestående revolutionen i Tyskland som »a chain reaction in the direction towards complete communism in Germany». Marx och Engels ville göra revolutionen permanent och därvid utnyttja småbourgeoisins och böndernas anti-kapitalistiska program som en utgångspunkt (s. 37). I appendix på sid. 360–361 sammanfattar och utför Larsson denna sin syn på Marx' och Engels' program 1848 respektive 1850.

Larssons tes kan sammanfattas i följande fyra punkter:

1) Enligt 1848 års program var huvudmotsättningen i Tyskland den mellan å ena sidan feodalismen och den absoluta monarkin och å andra sidan bourgeoisin och proletariatet med småbourgeoisin som en väsentligen reaktionär, dvs. en för feodalismen och mot bourgeoisin och arbetarklassen verkande kraft. Motsättningen mellan bourgeoisin och proletariatet var underordnad huvudmotsättningen. Den förestående revolutionen var rent borgerlig.

Enligt 1850 års program var huvudmotsättningen i Tyskland den mellan å ena sidan feodalismen och den absoluta monarkin *plus* bourgeoisin och å andra sidan proletariatet, småbourgeoisin

och bönderna. Motsättningen mellan bourgeoisie och feodalism var underordnad huvudmotsättningen. Den förestående revolutionen var »social-republikansk», dvs. folkligt-demokratisk.

2) Enligt 1848 års program skulle arbetarklassen och kommunisterna stödja bourgeoisin mot de feodala makthavarna och, om det blev aktuellt, även mot den reaktionära småbourgeoisin.

Enligt 1850 års program skulle arbetarklassen och kommunisterna i stället alliera sig med småbourgeoisin och bönderna mot den härskande feodalt-borgerliga klassalliansen, varvid arbetarklassen skulle upprätta egna maktorgan vid sidan av småbourgeoisins.

3) Programmet för 1848 års revolution skulle vara enbart »representativ stat», »borgerlig frihet och jämlikhet», »borgerlig konkurrens» och »borgerlig lag» (appendix s. 360).

Programmet för 1850 års revolution däremot avsåg »demokratisk republik», »anti-kapitalistiska reformer» och »konfiskerade feodala gods».

4) Enligt 1848 års program skulle den borgerliga revolutionen inom kort avlösas av en proletär.

Enligt 1850 års program skulle det ske en omedelbar övergång från den revolutionärt-demokratiska till den proletära revolutionen.

B. Ehuru det finns element i denna uppfattning av Marx' och Engels' syn på revolutionen i Tyskland som är riktiga kan den som helhet inte upprätthållas. 1850 års »program» kan inte betraktas skilt från 1848 års program. Det utgjorde endast en *komplettering* av 1848 års program. Kompletteringen betingades huvudsakligen av att själva revolutionsprocessen 1848–1849 klarare än tidigare visat hur olika klasser agerade, vilken roll de spelade, hur stor deras revolutionära potential var etc. Denna insikt var redan *före* 1848 en på vissa empiriska erfarenheter byggd politisk hypotes. Som författaren själv påpekar (se ovan s. 369) kunde Marx och Engels anse den bekräftad redan av ut-

vecklingen *under* året 1848 (december 1848). Den av Marx och Engels sedan länge kritiserade svagheten hos den tyska liberala bourgeoisin tog sig ju under själva revolutionen uttryck i att en del av denna liberala bourgeoisin övergick till de feodalt-monarkistiska makthavarnas sida. Detta betraktade de således endast som en bekräftelse på ett redan tidigare av dem känt och framhävt förhållande. Men programmet för revolutionen i Tyskland 1848 och 1850 var i grund och botten detsamma, nämligen ett nationellt-demokratiskt-antifeodalt program, som skulle samla det tyska folket (inklusive en del av den liberala bourgeoisin) för ett enat och demokratiskt Tyskland mot den nationella splittringen, den preussiska monarkin, junkerväldet och den *del* av den liberala storbourgeoisin, som lutade åt eller samarbetade med de härskande feodala krafterna. Dessa härskande makter måste – så ansåg de såväl 1848 som 1850 – störtas för att frågan om socialismen överhuvud taget skulle kunna aktualiseras av arbetarklassen. Om Kommunistiska Manifestet framhåller mer den liberala bourgeoisin och hänvändelsen från 1850 mer de småborgerliga demokraterna som arbetarklassens viktigaste bundsförvant, så var detta inte en förändring av programmet utan *endast ett konstaterande av en inträdd situationsförändring* i och med att en del av den liberala bourgeoisin efter 1848 års revolution fått en viss andel av makten.²⁸

²⁸ I den av Larsson utnyttjade Marx-biografin av Franz Mehring står det om Marx' syn på den tyska bourgeoisin före 1848 års revolution:

»Marx selbst hatte in den 'Deutsch-Französischen Jahrbüchern' auf die Eigentümlichkeit in den deutschen Zustände hingewiesen, wo sich die Bourgeoisie nicht gegen die Regierungen erheben konnte, ohne dass sich das Proletariat schon gegen die Bourgeoisie erhob. Die Aufgabe des Sozialismus war danach, den Liberalismus zu unterstützen, wo er noch revolutionär, und ihn zu bekämpfen, wo er schon reaktionär war.» F. MEHRING, Karl Marx, Geschichte seines Lebens (Berlin 1860), s. 121.

Mehring tillägger omedelbart efter detta som sin egen kommentar: »Im einzelnen war diese Aufgabe nicht leicht zu lösen; auch Marx und Engels haben den Liberalismus gelegentlich als noch revolutionär verteidigt, wo er schon reaktionär war.» *En del av problemet ligger just häri och vi skall återkomma till frå-*

För denna syn talar både Marx' och Engels' egna uppfattningar och de relevanta texterna från 1848 respektive 1850. Vad först beträffar Marx' och Engels' egna uppfattningar under-

går längre fram. Även enligt Mehring hade det inträtt en situationsförändring under året 1848, vilket ställde kommunisterna inför delvis förändrade uppgifter efter revolutionen. Om rundskrivelsen från mars 1850 skriver därför Mehring:

»Wie die Märzrevolution die Bourgeoisie, so würde die neue Revolution das Kleinbürgertum zum Siege führen, das die Arbeiterklasse abermals verraten würde.» A.a., s. 209.

I princip samma uppfattning om situationsförändringen kommer också till uttryck i den nyaste östtyska forskningen, som är mycket intensiv och bred just när det gäller år 1848. Forschungen zur Geschichte der Revolution von 1848/49, i *Historische Forschungen in der DDR 1960–1970. Analysen und Berichten zum XIII. Internationalen Historikerkongress in Moskau 1970. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Sonderband, XVIII. Jahrgang 1970* (Berlin 1970), s. 415.

Inte ens Rjazanovs åsikter överensstämmer med Larssons när det gäller »1848 års mönster» och »1850 års mönster». I sin klassiska skildring av Kommunistiska Manifestet och dess miljö hävdar Rjazanov, att Marx och Engels förespråkade allians med de småborgerliga demokraterna redan i 1848 års revolution. Han skriver uttryckligen, att kommunisterna ingalunda nöjde sig med att underordna sig bourgeoisins politiska krav: »But in contradistinction to the democrats the communists, while taking part in these movements, do not place the question of monarchy or that of political rights at the head of their program. What they are primarily out to combat is private ownership, and the solution of this problem is a matter of life and death to the proletariat in so far as the destruction of bourgeois property relations is concerned.» D. RYAZANOFF, *The Communist Manifesto of Karl Marx and Friedrich Engels* (New York 1963), s. 253. Rjazanovs omdöme är inte helt exakt men det är riktigt såtillvida, att kommunisterna enligt Marx och Engels inte skulle begränsa sig till att understödja bourgeoisins politiska krav så som Larsson framställer det [punkt 3] ovan s. 371]. Att enligt Rjazanov målet *även* för 1848 års revolution var en demokratisk omvälvning av den typ Larsson reserverat för 1850 års program framgår av följande passage hos Rjazanov:

»It was for all these reasons that the Communist League endeavoured, by bringing communists and democrats together, to form a united front. Through the instrumentality of Marx, Engels, Wolff etc., the League hoped to realise in all countries a union of democratic forces against feudalism and reaction.» A.a., s. 254. Enligt Rjazanov var Marx och Engels illusionslösa vad beträffar den tyska liberala bourgeoisin redan före 1848 års revolution: »Marx and Engels were only too well aware of the lukewarmness and irresolution of the German bourgeoisie.» A.a., s. 250. Jfr även G. MAYER, *Friedrich Engels* (Haag 1934), I, s. 289.

strök de två redan i inledningen till centralkommitténs hänvändelse till förbundet i mars 1850, att kommunisternas förbund bestått provet under revolutionsåren 1848/49 i dubbel måtto, dels genom förbundets aktivitet och dels genom sitt program:

»Förbundet har (vidare) hävdad sig därigenom, att dess uppfattning av rörelsen, sådan den kom till synes i kongressens och centralledningens rundskrivelse år 1847 och i 'Kommunistiska Manifestet', har visat sig vara den enda riktiga. De förväntningar som uttalades i dessa aktstycken gick helt i uppfyllelse, och den tidigare endast i hemlighet av förbundet propagerade uppfattningen av det nuvarande samhällstillståndet är nu på folkens läppar och predikas öppet på torgen.»²⁹

Om Marx och Engels, som författaren hävdar, ändrade sitt program mellan 1848 och 1850, skulle de då ha kunnat uttrycka sig på detta sätt? Borde de inte då ha föredragit att – om de ville komma från punkten – helt tiga om saken?

Trettiofyra år senare (1884) skrev Engels i en minnesartikel om Marx' och sina egna insatser i 1848/49 års revolution, »Marx und die 'Rheinische Zeitung' 1848–1849» med uttrycklig hänvisning till Kommunistiska Manifestets ståndpunkter i fråga om kommunisternas taktik och strategi 1848:

»Aldrig har ett taktiskt program stått sig så bra som detta. Uppställt dagen före en revolution, bestod det provet i hela denna revolution. Varhelst sedan dess ett arbetarparti avviker från det, straffar sig varje avvikelse. Och i dag, efter nästan fyrtio år, utgör det rättensnöret för Europas alla konsekventa och självmedvetna arbetarpartier från Madrid till S:t Petersburg.»³⁰

Veterligen finns det heller inget uttalande från programmets upphovsmän i vilket de betraktar centralledningens hänvändelse

²⁹ Werke, 7, s. 244.

³⁰ Werke, 21, s. 16.

i mars 1850 som ett från Kommunistiska Manifestet skilt program.

Det är åtminstone anmärkningsvärt, att Marx och Engels själva inte gjorde någon skillnad mellan 1848 års program och 1850 års hänvändelse utan tvärtom betonade identiteten mellan dessa urkunder. Inte desto mindre är det nödvändigt att analysera de relevanta källorna för att det faktiska förhållandet skall kunna uppdagas. En jämförelse mellan 1848 och 1850 års program är nödvändig.

C. 1848 års program sammanfattas främst i 3 dokument: 1) De av Engels i oktober–november 1847 författade »Grundsätze des Kommunismus», 2) det i februari 1848 publicerade »Manifest der Kommunistischen Partei» och 3) de av Marx och Engels i mars 1848 författade och tryckta »Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland». Det är främst detta sista program som bör jämföras med cirkuläret från mars 1850: båda har utformats av Marx och Engels, båda avser samma land (Tyskland). Även Kommunistiska Manifestet måste naturligtvis tillmätas stor betydelse, men man måste då komma ihåg att detta dokument utformats för att inte bara framlägga kommunismens principer utan också för att göra detta på ett sätt, som kunde vara acceptabelt för de många olikartade nationella riktningar, som skulle anta programmet på Londonkongressen.³¹

Vad först beträffar Engels' »Grundsätze des Kommunismus» förutsåg författaren i detta dokument *först* en avgörande kamp mellan bourgeoisi och absolut monarki. I denna kamp skulle kommunisterna hjälpa den liberala bourgeoisin att komma till makten, under förutsättning att den liberala bourgeoisins kamp verkligen riktades mot den absoluta monarkin. Men det enda syftet med kommunisternas stöd var, att 1) arbetarklassen och

³¹ D. RYAZANOFF, a.a., s. 253.

kommunisterna därigenom skulle beredas större möjligheter att organisera sig och sprida sina åsikter och att 2) den dag då de absoluta regeringarna störtats, kampen mellan bourgeoisin och proletariat skulle få fritt utlopp och kunna träda i förgrunden. Men just därför varnade Engels uttryckligen för illusioner visavi den liberala bourgeoisin, nämligen att »ihren verführerischen Versicherungen von den heilsamen Folgen des Siegs der Bourgeoisie für das Proletariat Glauben zu schenken».³² Engels anteciperar sålunda en ny kamp, så snart bourgeoisin tillfredsställt sina maktanspråk, vilket är kärnpunkten i teorin om den permanenta revolutionen (en konception som f.ö. är implicerad i och med att historien uppfattas som en serie, varandra avlösande, progressiva klasstrider med en slutpunkt först när klassamhället upphävt sig självt).

Engels rekommenderade sålunda inget oreserverat stöd åt den liberala bourgeoisin. Vad å andra sidan småbourgeoisin beträffar framställde han *inte* denna som reaktionär utan tvärtom som arbetarklassens bundsförvant. Men även i det fallet gjorde han – i överensstämmelse med den permanenta revolutionens teori – en reservation för en eventuell framtida uppgörelse mellan arbetarklass och småbourgeoisin *efter* det att den demokratiska revolutionen segrat. Han skrev:

»18. *Fråga.* Vilken utvecklingsgång kommer denna revolution att ta?
Svar: Den kommer framför allt att upprätta en *demokratisk statsförfattning* och därmed direkt eller indirekt proletariatets politiska herravälde. Direkt i England, där proletärerna redan utgör folkets majoritet. Indirekt i Frankrike och Tyskland, där folkets majoritet består inte bara av proletärer utan också av småbönder och småborgare, som just befinner sig i övergång till proletariatet och i alla sina politiska intressen blir mer och mer beroende av proletariatet

³² MARX-ENGELS, Werke, 4, s. 380.

³³ A.a., s. 372 f.

och därför snart måste foga sig efter proletarietets krav. Detta kommer kanske att kosta en andra kamp, som emellertid endast kan sluta med proletarietets seger.»³³

Engels redogör därför för kommunisternas program för denna folkligt-demokratiska revolution och den överensstämmer med Kommunistiska Manifestets. Eftersom Engels förutsatte att småbourgeoisin skulle kunna stödja arbetarklassen mot den liberala bourgeoisin, måste man förutsätta, att den också skulle kunna stödja arbetarklassen *plus* den liberala bourgeoisin mot adeln och den absoluta monarkin. Villkorligt stöd åt den liberala bourgeoisin samt allians med småbourgeoisin ehuru i båda fallen med bevarande av arbetarklassens politiska självständighet inom enhetsfronten – så kan Engels' program från oktober–november 1847 sammanfattas.

Vad beträffar Kommunistiska Manifestets ställningstagande överensstämmer detta med Engels' Grundsätze. Det nämner visserligen, att kommunisterna i Tyskland avsåg att göra gemensam sak med bourgeoisin inte bara mot den absoluta monarkin och den feodala jordegendomen utan även mot småbourgeoisin, *om* bourgeoisin uppträdde revolutionärt mot dessa krafter. Men manifestet höll dörren öppen för allians också med småbourgeoisin, då det framhävde, att »kommunisterna överallt understödjer varje revolutionär rörelse mot de bestående sociala och politiska förhållandena» och att kommunisterna »överallt» arbetade på »förbindelser och samförstånd mellan de demokratiska partierna i alla länder».³⁴ Det är också klart, att flera av manifestets programpunkter utgjorde ett direkt eller indirekt stöd för vissa småborgerliga skikt, t.ex. jordröntans användning till statsutgifter, stark progressiv beskattning, centralisering av bankväsendet till en nationalbank, offentlig och kostnadsfri undervisning för alla barn m.m. i den stilen.³⁵ I dokumentet utsägs

³⁴ A.a., s. 493.

³⁵ A.a., s. 481 f.

också, att man för Tysklands del *inte* väntade sig en borgerlig revolution à la 1789, på grund av att förhållandena var andra än de som existerat i Frankrike.

Den viktigaste programtexten för bedömningen av Marx' och Engels' revolutionsteori inför 1848 års revolution är dock de 17 »Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland», som Marx och Engels i form av flygblad lät sprida i Tyskland i samband med att de och andra tyska kommunister våren 1848 återvände till Tyskland. Programmet har en klart social-revolutionär prägel. Det riktar sig i första hand mot den jordägande adeln och den absoluta monarkin men också mot den del av den liberala bourgeoisin, som ville samarbeta med de feudala makterna. Som första punkt uppställdes programmet för hela Tyskland som en enda och odelbar republik. Vidare heter det bl.a.:

»6. Alla feudala bördor, alla avgifter, tjänster, tionden etc., som hittills tyngt folket, avskaffas utan någon som helst gottgörelse.»

»8. Hypoteken på bondeegendomen förklaras som statsegendom. Räntan på hypoteken betalas av bönderna till staten.»

Dessa och andra krav i böndernas intresse ställdes – hette det i programmet – »för att lindra böndernas och de små arrendatorernas offentliga och andra bördor».³⁶

I punkt 10 krävdes:

»I stället för alla privatbanker träder en statsbank, vars papper har statlig tvångskurs.»

Programmets förklaring till detta krav är intressant:

»Denna åtgärd gör det möjligt att reglera kreditväsendet i *hela* folkets intresse och undergräver därmed de stora penningmännens herravälde (und untergräbt damit die Herrschaft der grossen Geldmänner).»³⁷

³⁶ MARX-ENGELS, Werke, 5, s. 4.

³⁷ Ibidem.

Av detta framgår, att Marx och Engels vid revolutionens utbrott 1848 förespråkade att den revolutionära politiken skulle riktas *inte bara* mot de feodalt-monarkiska makthavarna *utan också* mot storkapitalet och att de ville stödja sig inte bara på arbetarklassen utan också på andra förtryckta klasser inom folket, t.ex. vissa delar av bönderna. Detta bekräftas av andra programpunkter. Vad beträffar statstjänstemännen krävdes en utjämning av lönen, så att högre löner fick motiveras endast av högre försörjningsbörd. Starkt progressiv beskattning och avskaffande av alla konsumtionsskatter var ett annat krav i alla de lägre folkskiktens intresse. Sammanfattningsvis skrev Marx och Engels om de 17 kraven i programmet:

»Det ligger i det tyska proletariats, småborgerskapets och småbondeståndets intresse att arbeta med all energi för genomförandet av ovanstående åtgärder. Ty endast genom att förverkliga dessa kan de miljoner, som i Tyskland hittills utsugits av en minoritet och som man kommer att försöka hålla kvar i förtryck, få sin rätt och den makt som tillkommer dem i deras egenskap av all rikedomsskapare.»³⁸

Av detta framgår, att Marx och Engels 1848 betraktade arbetarklassen och småbourgeoisin i stad och på land som klasser med grundläggande gemensamma intressen i förhållande till de feodala och storkapitalistiska makthavarna, att arbetarklassen därför borde alliera sig med småbourgeoisin i stad och på land, att 1848 års program avsåg »demokratisk republik», »antikapitalistiska reformer» och »konfiskerade feodala gods», dvs. krav som Larsson reserverat för »1850 års program», och inte bara »representativ stat», »borgerlig frihet och jämlikhet», »borgerlig konkurrens» och »borgerlig lag» (se punkt 3, s. 371 ovan), och att även 1848 års program förutsåg en fortlöpande revolutionär process, dvs. den permanenta revolutionen.

³⁸ A.a., s. 5 f.

D. I praktiken kom också kommunisterna att i 1848 års revolution spela rollen av demokraternas vänsterflygel. Detta faktum var orsaken till att det i London rekonstruerade Kommunisternas Förbund i mars 1850 såg sig föranlåtet att återupprätta kommunisternas politiska självständighet. Därför tillkom det som Larsson kallar »1850 års program», dvs. centralledningens hänvändelse till förbundet i mars 1850. Detta är inte något nytt politiskt program och kan överhuvud taget inte jämföras med Kommunistiska Manifestet och aktionsprogrammet från mars 1848 (»Forderungen»). Medan de sistnämnda är verkliga politiska program, som riktar sig till de klasser och grupper, som kommunisterna ville vinna för programmet, är hänvändelsen en instruktion (ett direktiv) riktat till *medlemmarna i Kommunisternas Förbund* i syfte att återupprätta förbundets självständighet i förhållande till de borgerligt-revolutionära demokraterna och/eller socialdemokraterna. Marx och Engels väntade sig ännu vid denna tid (omsvängningen kom senare under året) ett nytt revolutionärt uppsving. Direktivet handlar därför nästan uteslutande om hur kommunisterna skulle bete sig i förhållande till demokraterna i den kommande revolutionen.³⁹ Vad det ville inpränta hos förbundets medlemmar var två saker. För det första, att kommunisterna inte återigen – liksom i 1848 års revolution – fick bli ett politiskt bihang till de borgerligt-revolutionära krafterna. För det andra, att en *situationsförändring* inträtt: den liberala bourgeoisins roll hade efter 1848 övertagits av det småborgerligt demokratiska partiet, »die den Arbeitern weit gefährlicher ist als die frühere liberale».⁴⁰ Det sistnämnda – det liberala partiet – hade ju vänt revolutionen ryggen i och med att liberalen Camphausen den 29 mars 1848 blivit ministerpresident. Det hade visserligen senare tvingats frånträda mak-

³⁹ MARX-ENGELS, Werke, 7, s. 244 ff. Jfr F. MEHRING, a.a., s. 209 ff. och G. MAYER, a.a., s. 362 ff.

⁴⁰ Werke, 7, s. 246.

ten till det »feodalt-absolutistiska partiet». Men det hade dock vetat att säkra förutsättningar, som i längden – till följd av regeringens finansiella svårigheter – skulle komma att spela den liberala bourgeoisin makten i händerna. Huvuddelen av denna sistnämnda klass var alltså efter 1848 att räkna till de i Tyskland härskande klasserna. Marx och Engels räknade dock även 1850 »die fortgeschrittensten Teilen der grossen Bourgeoisie» till det revolutionärt-demokratiska partiet.⁴¹

Men det finns ingenting i detta direktiv från mars 1850 som kan tolkas så, att det skulle röra sig om ett nytt och i förhållande till manifestet och aktionsprogrammet 1848 skilt politiskt program. De enda programpunkter som behandlas är 1) upphävandet av feodalismen och 2) kravet på en enad och odelbar tysk republik. Båda dessa punkter fanns redan i manifestet och aktionsprogrammet 1848. Vad beträffar den första punkten påpekar direktivet, att de borgerliga demokraterna skulle vilja överlämna de konfiskerade feodalgodsen direkt till bönderna, medan arbetarna i stället borde kräva att de gjordes till statsegendom och användes till arbetarkolonier, som jordproletärerna skulle driva med utnyttjande av stordriftens fördelar. Dessa formuleringar överensstämmer helt med punkt 1 och 8 i Kommunistiska Manifestets program och med punkt 6 och 7 i »Forderungen» från mars 1848.⁴² Vad beträffar kravet på en enda och odelbar tysk republik, så var detta *första* punkten i »Forderungen».⁴³ Åsikten att direktivet från mars 1850 skulle vara ett nytt program finner därför inte stöd i källorna. Det program som Marx och Engels framlagt i början av år 1848 höll de också fast vid 1850. Det var ett program för en nationell och demokratisk revolution riktad mot det feodalt-byråkratiskt-monarkistiska system som rådde i den tidens Tyskland med

⁴¹ A.a., s. 246.

⁴² Werke, 4, s. 481 och Werke, 5, s. 3.

⁴³ Werke, 5, s. 3.

syfte att röja vägen fri för kapitalismen men också skapa ansatspunkter för en fortsatt, proletär revolution («den permanenta revolutionen»).

E. Nyckeln till denna tolkning finns redan i Engels' artiklar »Die Kommunisten und Karl Heinzen» från oktober 1847, som mycket klart visar vad som enligt Engels å ena sidan förenade kommunisterna och demokraterna men å andra sidan också skilde dem – och som därför nödvändiggjorde kommunisternas politiska självständighet och den permanenta revolutionen. Vissa passager i dessa artiklar kan läsas som en explikation till de politiska program, som Engels och Marx inom några månader skulle lägga fram. Gentemot Karl Heinzens uppfattning att det var furstarna som förtryckte det tyska folket invände Engels:

»Diese Behauptung ist nicht nur lächerlich, sondern im höchsten Grade schädlich. Herr Heinzen könnte den deutschen Fürsten, diesen impotenten und schwachsinnigen Drahtpuppen, gar nicht stärker schmeicheln . . . Übrigens weiss das Volk viel besser als Herr Heinzen, wer es unterdrückt. Herr Heinzen wird nie den Hass auf die Fürsten herüberwälzen, den der Fronbauer gegen den Gutsherrn, der Arbeiter gegen seinen Arbeitgeber hegt. Herr Heinzen arbeitet aber allerdings im Interesse der *Gutsherrn und Kapitalisten*, wenn er für *die Exploitation des Volks durch diese beiden Klassen* nicht ihnen, sondern den Fürsten schuld gibt; und die Exploitation durch Gutsherrn und Kapitalisten produziert doch wohl neunzehn Zwanzigstel alles deutschen Elends! . . .

Was hat die deutsche demokratische Presse zu tun? Die Notwendigkeit der Demokratie nachzuweisen aus *der Nichtswürdigkeit der bestehenden Regierung, die mehr oder weniger den Adel repräsentiert*, aus *der Unzulänglichkeit des konstitutionellen Systems, das die Bourgeoisie ans Ruder bringt*, aus der Unmöglichkeit für das Volk, sich zu helfen, solange es nicht die politische Gewalt hat. Sie hat also *die Unterdrückung der Proletarier, Kleinbauern und kleinen Bürger, denn diese bilden in Deutschland das 'Volk', durch die Bürokratie, den Adel, die Bourgeoisie auseinanderzusetzen*; wodurch nicht nur die politische, sondern vor allem die gesellschaftliche Unterdrückung entstanden ist, und durch welche Mittel sie

beseitigt werden kann; sie hat nachzuweisen, dass *die Eroberung der politischen Gewalt durch die Proletarier, Kleinbauern und kleinen Bürger die erste Bedingung der Ausführung dieser Mittel ist.*»⁴⁴

Därefter går Engels in på den typ av anti-feodala och anti-kapitalistiska ingrepp i den bestående samhällsstrukturen som förespråkades av såväl de småborgerliga demokrater, som Heinzen representerade, som av kommunisterna, och han hävdar, att dessa ingrepp för de förra är ett mål i sig men för de senare endast en genomgångsstation till kommunismen:

»*Alle Massregeln zur Beschränkung der Konkurrenz, der Anhäufung grosser Kapitalien in den Händen einzelner, alle Beschränkung oder Aufhebung des Erbrechts, alle Organisation der Arbeit von Staats wegen etc., alle diese Massregeln sind als revolutionäre Massregeln nicht nur möglich, sondern sogar nötig.* Sie sind möglich, weil das ganze insurgierte Proletariat hinter ihnen steht und sie mit bewaffneter Hand aufrechterhält. Sie sind möglich, trotz aller von den Ökonomen gegen sie geltend gemachten *Schwierigkeiten* und *Übelstände*, weil eben diese *Schwierigkeiten* und *Übelstände* das Proletariat zwingen werden, immer weiter und weiter zu gehen bis zur *gänzlichen Aufhebung des Privateigentums*, um nicht auch das wieder zu verlieren, was es schon gewonnen hat. Sie sind möglich als *Vorbereitungen, vorübergehende Zwischenstufen für die Abschaffung des Privateigentums, aber auch nicht anders.*

Herr Heinzen will aber alle diese Massregeln als feste, letzte Massregeln. Sie sollen nichts vorbereiten, sie sollen definitiv sein. Sie sind ihm nicht Mittel, sondern Zweck. Sie sind nicht auf einen revolutionären, sondern auf einen ruhigen, bürgerlichen Zustand berechnet. *Dadurch werden sie aber unmöglich und zugleich reaktionär.* Die Ökonomen der Bourgeoisie haben gegen Herrn Heinzen vollkommen recht, wenn sie diese Massregeln als reaktionär gegenüber der freien Konkurrenz darstellen. Die freie Konkurrenz ist die letzte, höchste, entwickeltste Existenzform des Privateigentums.

⁴⁴ MARX-ENGELS, Werke, 4, s. 311 f. Kursiveringen tillagd här. För att helt undvika missförstånd har vi föredragit att återge beläggen på originalspråket.

Alle Massregeln also, die von der Basis des Privateigentums ausgehen und doch gegen die freie Konkurrenz gerichtet sind, sind reaktionär, suchen niedrigere Entwicklungsstufen des Eigentums herzustellen, sie müssen daher auch schliesslich der Konkurrenz wieder unterliegen und die Herstellung des jetzigen Zustandes zu Folge haben. Diese Einwürfe des Bourgeois, die alle Kraft verlieren, sobald man *die obigen sozialen Reformen als pure mesures de salut public, als revolutionäre und vorübergehende Massregeln* ansieht, diese Einwürfe sind für Herrn Heinzens agrarisch-sozialistische-schwarzrotgoldene Republik vernichtend.»⁴⁵

Trots att reformkraven hade olika innebörd för kommunisterna och de småborgerliga demokraterna och vägarna senare skulle skiljas kunde de inte desto mindre enas om dem och gemensamt kämpa för dem i det första, revolutionärt-demokratiska stadiet av den sociala revolutionen i Tyskland. Plattformen för denna gemensamma kamp skulle därvid enligt Engels tydligen vara av den art som han och Marx några månader senare framförde i Kommunistiska Manifestet respektive »Forderungen» i mars 1848, ty de exempel på åtgärder av gemensamt intresse som han nämner i artikeln mot Heinzen återkommer senare i de två programmen:

»Die Kommunisten, weit entfernt, unter den gegenwärtigen Verhältnissen mit den Demokraten nutzlose Streitigkeiten anzufangen, treten vielmehr für den Augenblick in allen praktischen Parteifragen selbst als Demokraten auf . . . *Solange die Demokratie noch nicht erkämpft ist, solange kämpfen Kommunisten und Demokraten also zusammen, solange sind die Interessen der Demokraten zugleich die der Kommunisten . . . Man wird sich sogar über manche Massregeln verständigen können, welche sofort nach Erringung der Demokratie im Interesse der bisher unterdrückten Klassen vorzunehmen sind, z.B. Betrieb der grossen Industrie, der Eisenbahnen durch den Staat, Erziehung aller Kinder auf Staatskosten etc.*»⁴⁶

⁴⁵ A.a., s. 313 f. Kursivering tillagd här.

⁴⁶ A.a., s. 317. Kursivering tillagd här.

Det ger sig f.ö. självt, att om kommunisterna och demokraterna skulle kämpa sida vid sida för demokratins erövrande, måste naturligtvis kommunisternas program för den fasen vara acceptabelt även för demokraterna.

F. Vilken är då orsaken till Larssons misstag på denna punkt? Jag tror att grunden är att söka i att han inte fullt förstått innebörden av den permanenta revolutionen. Han faller också en del omdömen som bestyrker detta. Enligt Larsson utelöt sålunda kravet på självständighet för det kommunistiska partiet samarbete med de småborgerliga demokraterna; vidare att innebörden av »1848 års program» var, att kommunisterna endast skulle framlägga krav som var förenliga med det kapitalistiska systemet och den ekonomiska liberalismen; likaså att »1848 års program» innebar samarbete endast med bourgeoisin men inte med de småborgerliga demokraterna; att Marx och Engels begick ett allvarligt misstag när de trodde att det var möjligt att samarbeta med bourgeoisin; och att Lenins (av Larsson förmodade) sena anslutning till den permanenta revolutionens teori innebar, att politiken därmed skulle riktas *i lika hög grad* mot liberalerna som mot den absolutistiska regimen; Larsson finner det därför förvånande, att Lenin samtidigt kunde hävda, att bourgeoisin och liberalerna var för (den demokratiska) revolutionen.⁴⁷

Redan innehållet i 1848 års program och cirkuläret från mars 1850 strider mot dessa tolkningar. För att endast ta ett exempel: varför skulle Marx och Engels så kraftigt förorda kommunisternas självständighet i det sistnämnda dokumentet, om de inte föreställde sig ett samarbete?⁴⁸ Till yttermera visso utsäger de

⁴⁷ R. LARSSON, a.a., s. 72, 131, 155, 182–183, 306 och 312.

⁴⁸ Larssons föreställning att Marx och Engels förespråkade självständighet inom enhetsfronten mot de feodalt-monarkiska makthavarna först i cirkuläret i mars 1850 är även det ett ogrundat antagande. Engels skrev t.ex. i »Grundsätze des Kommunismus», att kommunisterna »stets für die liberalen Bourgeois Partei er-

också i cirkuläret, att det revolutionära partiet i förhållande till det småborgerligt-demokratiska gör gemensam sak med detta gentemot den fraktion, som arbetarpartiet vill störta men går emot det i alla frågor, där det småborgerliga partiet försöker befästa sin egen position. Att f.ö. den liberala bourgeoisin inte helt saknades i detta småborgerliga parti framgår av att Marx och Engels inräknade »die fortgeschrittensten Teilen der grossen Bourgeoisie» som en huvudbeståndsdel i partiet.⁴⁹

Om arbetarpartiet skulle ha lagt fram krav som var helt förenliga med det kapitalistiska systemet och den ekonomiska liberalismen, vore en permanent revolutionsprocess omöjliggjord. Den skulle ju då upphöra i och med att den liberala bourgeoisin övertagit makten. Men poängen var just – vilket Engels' artikel mot Heinzen vittnar om – att det genom den borgerliga revolutionen uppkomna instabila jämviktsläget skulle utnyttjas för att driva revolutionsprocessen framåt till en kommunistisk revolution. Den uppfattningen hyste Marx och Engels enligt vad vi sett redan före 1848 års revolution. Det har även framgått av det tidigare, att Marx och Engels inte alls avvisade samarbete med de småborgerliga demokraterna före och i 1848 års revolution. Tvärtom var programmen utformade *just* för att samla denna väldiga massa bakom de relativt fåtaliga arbetarna och de ännu fåtaligare kommunisterna. Det var för dem inte något fel i att samarbeta med representanter för bourgeoisin i frågor av gemensamt intresse (i motsats till den lassalleanska konceptionen om alla andra klasser än arbetarklassen som »en enda reaktionär massa»). Det gjorde de själva i 1848 års revolution liksom senare i Internationalen. Marx och Engels (liksom f.ö. Lenin) var alldeles för goda politiker för att inte alliera sig

greifen und sich nur davor hüten, die Selbsttäuschungen der Bourgeois zu teilen oder ihren verführerischen Versicherungen von den heilsamen Folgen des Siegs der Bourgeoisie für das Proletariat Glauben zu schenken». Werke, 4, s. 379 f. Liknande formuleringar i Manifestet, se a.a., s. 492 f.

⁴⁹ Werke, 7, s. 246.

med vilka det vara månede – under förutsättning att det gynnade de strävanden som de själva representerade.⁵⁰

Att Larsson inte fått ett riktigt grepp om denna problematik framgår slutligen också av hans tolkning av Lenins uppfattning om den permanenta revolutionen, nämligen att den skulle innebära, att politiken riktades *i lika hög grad* mot liberalerna som mot den tsaristiska absolutismen. Det var definitivt inte Lenins ståndpunkt och denne följde därvid Marx' och Engels' ortodoxa uppfattning, enligt vilken arbetarklassens politik i den demokratiska revolutionen i huvudsak måste riktas mot huvudfienden, nämligen absolutismen (feodalismen) för att röja denna ur vägen och att denna målsättning fordrade, att alla krafter som kunde enas också skulle enas mot den gemensamma fienden. Först efter seger i denna etapp uppstod motsättningen mellan arbetarklass och bourgeoisie som en (ny) huvudmotsättning. Möjligen kunde det i vissa lägen under den demokratiska revolutionen bli nödvändigt att slå ett taktiskt huvudslag mot liberalerna eller en del av liberalerna för att isolera en med absolutismen kompromissvillig fraktion, neutralisera en vacklande allierad osv. På grund av oförståelsen för denna konception invecklar sig Larsson särskilt i sitt tabulariska appendix i en rad motsägelser i tolkningen.

Samtidigt är det viktigt att understryka, att den av Larsson undersökta frågeställningen inte är helt lätt. De största svårigheterna orsakas av tolkningen av vissa uttalanden, som Marx och Engels gjorde i olika sammanhang före 1848 års revolution. Vid några tillfällen gav Marx och Engels uttryck för en mycket positiv uppskattning av den tyska bourgeoisins revolutionära potential. I mars–april 1847 skrev Engels i ett opublicerat manu-

⁵⁰ »Man muss in einer Partei alles unterstützen, was voranhilft, und sich da keine langweiligen moralischen Skrupel machen», skrev Marx 1846 till en socialist som hade lättare att verka i borgerliga än i kommunistiska kretsar. Werke, 4, s. 22.

skript, »Der Status Quo in Deutschland», om den tyska bourgeoisin:

»In Deutschland ist die Bourgeoisie nicht nur nicht an der Herrschaft, sie ist sogar die gefährlichste Feindin der existierenden Regierungen.»⁵¹

Men mot sådana ytterst sällsynta uttalanden står den mängd av utsagor i vilka de understryker den tyska bourgeoisins försonade framväxt, dess svaghet och t.o.m. feghet.⁵² Likaså underströk de, att övriga delar av folket, dvs. arbetarna, bönderna och städernas småbourgeoisi, stod bakom bourgeoisin i dess kamp mot de feodalt-byråkratiskt-monarkiska makthavarna⁵³ och att kampen mellan dessa klasser och främst då arbetarklassen å ena sidan och bourgeoisin å den andra skulle bli den dominerande fråga och med det ögonblick bourgeoisin inrättat sig vid makten.⁵⁴ Denna uppfattning återkommer *även* i det ovan citerade opublicerade manuskriptet från mars–april 1847. Föreligger då här en motsägelse? Det är möjligt, att så är fallet. *Men det rör sig knappast då om en absurd motsägelse utan s.a.s. en motsägelse i själva saken.* Det citerade yttrandet av Engels förekommer inte

⁵¹ MARX–ENGELS, Werke, 4, s. 42. Jfr också s. 45. I artikeln »Die Bewegungen von 1847» i januari 1848 skrev Engels: »Die Frage wer in Preussen herrschen soll, ob die Allianz zwischen Adel, Bürokraten, Pfaffen mit dem König an ihrer Spitze, oder die Bourgeoisie, ist jetzt so gestellt, dass sie für die einer oder die andere Seite entschieden werden muss.» A.a., s. 496.

⁵² »Die deutschen Bourgeois und Spiessbürger wissen sehr gut, dass hinter ihnen ein täglich wachsendes Proletariat steht, welches am Tage nach der Revolution ganz andere Forderungen stellen wird, als sie selbst wünschen. Die deutschen Bourgeois und Spiessbürger benehmen sich daher auf eine feige, unentschiedene, schwankende Weise, sie fürchten einen Zusammenstoss nicht weniger, als sie die Regierung fürchten.» F. ENGELS, Drei neue Konstitutionen 20/2 1848, Werke, 4, s. 517. Detta uttalande från 1848 är en ganska precis formulering av det Larsson kallar »1850 års modell»! Jfr också a.a., s. 31, 35, 51 och 351.

⁵³ A.a., s. 32, 35, 42 f., 47 f., 51, 202.

⁵⁴ A.a., s. 35, 42 f., 193, 352, 517.

bara i en opublicerad artikel utan i en artikel som utgör en polemik mot de s.k. tyska »sanna» socialisterna. Dessas specifika budskap var, att de betonade arbetarklassens motsättning till bourgeoisin men slätade över motsättningen mellan arbetarklass och det rådande feodalt-monarkiska systemet. Marx och Engels betraktade därför denna riktning som reaktionär: den spelade de feodala makthavarna i händerna, motsatte sig kapitalistiskt framåtskridande och utgjorde därför på sikt ett hinder även för arbetarklassen, som var intresserad av de borgerliga egendomsförhållandenas framsteg och seger såsom en betingelse för dess egen framtida seger. Ur den synpunkten var Marx och Engels *för* bourgeoisin vare sig denna var stark eller svag, ty den utgjorde historiskt en progressiv klass *i jämförelse med* junkrarna och den absoluta monarkins byråkrati. Men de klargjorde samtidigt upprepade gånger, att det från deras sida var fråga om ett villkorligt stöd, att de – för att använda ett senare präglat uttryck – ville stödja bourgeoisin som repet stöder den hängde. I Tyskland var arbetarklassen ännu outvecklad, medan bondeklassen och småbourgeoisin var alltför svag. Därför återstod bourgeoisin med alla dess svagheter som enda alternativet till den bestående ordningen. Just *på grund av* den tyska liberala bourgeoisins svaghet, måste dess revolutionära, dvs. anti-feodala och anti-absolutistiska strävanden, stödjas av de »socialt-republikanska» strävandena, dvs. av arbetarnas, böndernas och den revolutionära småbourgeoisins mer långtgående krav. Den liberala bourgeoisin hade dessutom redan tagit upp kampen mot den rådande ordningen och t.o.m. »förenat en stor del av de industriella jordägarna, småbourgeoisin, bönderna, arbetarna och t.o.m. en minoritet av adeln under sina fanor». ⁵⁵ Med hänvisning till erfarenheterna från 1789 och framåt menade Marx och Engels, att i den revolutionära processen klasserna i tur och ordning, alltefter deras ställning i förhållande till den härskande

⁵⁵ A.a., s. 49 ff.

klassen (i Tyskland liberal bourgeoisie, småbourgeois och bönder och först därefter arbetarklassen), måste få tillfälle att visa sin kapacitet och spela sin historiska roll, innan de försvann från scenen. Ur denna synpunkt kunde även den tyska bourgeoisin betraktas som »die gefährlichste Feindin der existierenden Regierungen», eftersom den stod närmast i tur att överta eller åtminstone aspirerade på att överta den politiska makten och eftersom därmed den permanenta revolutionsprocess, vid vars slutpunkt kommunismen låg, skulle inledas.⁵⁶ Hur de olika klasserna konkret skulle uppträda kunde naturligtvis inte förutsägas. En stark borgarklass utan bundsförvanter kunde tvingas ge vika för övermakten, medan en svag borgarklass med bundsförvanter skulle kunna segra.⁵⁷ Marx och Engels analyserade klassmotsättningarna och komplikationerna i dessa och uttalade sig på den grundvalen om sannolika handlingsalternativ. Men vilket av dessa som skulle realiseras kunde endast avgöras i och av den politiska praktiken. Det var för dem en självklarhet.⁵⁸ I praktiken visade sig nu den liberala tyska bourgeoisin vara mycket

⁵⁶ »Aber es ist das Schicksal aller Revolutionen, dass diese Bündnis verschiedenen Klassen, das bis zu einem gewissen Grade immer die notwendigen Voraussetzung jeder Revolution ist, nicht von langer Dauer sein kann. Kaum ist der Sieg über den gemeinsamen Feind errungen, da beginnen die Sieger sich in verschiedene Lager zu scheiden und die Waffen gegeneinander zu kehren. Gerade die rasche, heftige Entwicklung des Klassenantagonismus macht in alten, komplizierten gesellschaftlichen Organismen die Revolution zu einer so mächtigen Triebkraft des sozialen und politischen Fortschritt; gerade das unaufhörliche, schnelle Emporschiessen neuer Parteien, die nacheinander an der Macht sind, lässt eine Nation in Zeiten so heftiger Erschütterungen in fünf Jahren weiter vorankommen als unter normalen Verhältnissen in einem Jahrhundert.» F. ENGELS, »Der Wiener Märzaufrüstung», i Werke, 8, s. 3–108, här anförd efter Revolution und Konterrevolution in Deutschland (Berlin 1963), s. 69.

⁵⁷ Enligt Engels gjorde den tyska liberala bourgeoisin kraftiga ansträngningar mot slutet av år 1847 att skaffa sig bundsförvanter, särskilt bland arbetarna, inför den annalkande kraftmätningen. A.a., s. 51. Marx ansåg, att den tyska bourgeoisins uraktlåtenhet att stödja böndernas anti-feodala krav i revolutionen omöjliggjorde bourgeoisins seger mot adeln. Werke, 5, s. 283.

⁵⁸ Se just Engels artikel »Der Status Quo in Deutschland», Werke, 4, s. 47 f.

svag och gav snabbt efter för den preussiska absolutismen. Engels skrev därom i Neue Rheinische Zeitung redan den 13 juni 1848:

»Die hohe Bourgeoisie, von jeher antirevolutionär, schloss aus Furcht vor dem Volk, d.h. vor den Arbeitern und der demokratischen Bürgerschaft, ein Schutz und Trutzbundnis mit der Reaktion.»⁵⁹

Bedömningen av den tyska bourgeoisin såsom »von jeher» anti-revolutionär var sannolikt motiverad av dess aktuella handlande. Men Engels saknade inte täckning för den. Som framgått hade både han och Marx alltid betonat den tyska bourgeoisins ekonomiska och politiska svaghet. Så sent som fyra månader tidigare (februari 1848), dvs. strax före den tyska revolutionens utbrott hade Engels skrivit, att den tyska bourgeoisin uppträdde »auf eine feige, unentschiedene, schwankende Weise».⁶⁰ Ur den synpunkten kan ministären Camphausens kompromiss med den preussiska monarkin knappast ha kommit som en direkt överraskning.

G. Sammanfattningsvis kan alltså sägas, att det råder en påtaglig kontinuitet i Marx' och Engels' uppfattningar om 1848 års revolution både före, under och efter revolutionen. Den återkommer likaså i Engels' »Revolution und Konterrevolution in Deutschland» från 1851/52.⁶¹ Som klart framgår av såväl Kommunistiska Manifestet som »Forderungen» och av deras politiska artiklar från tiden före 1848 väntade de sig och arbetade de för en demokratisk revolution föregången av en borgerlig

⁵⁹ Werke, 5, s. 65.

⁶⁰ Werke, 4, s. 517.

⁶¹ Werke, 8, s. 3-108, här anförd efter särtrycket F. ENGELS, Revolution und Konterrevolution in Deutschland (Berlin 1963), s. 36 ff., 42 f., 44 f., 55, 58, 65, 68, 71, 73 f., 76 ff., 78 f. och passim.

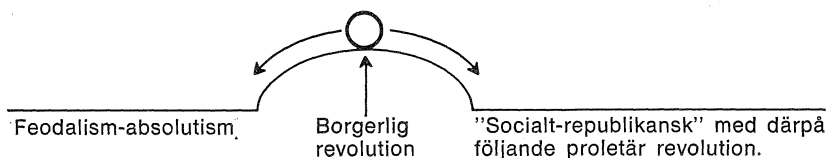
revolution. Först måste bourgeoisin komma till makten i Tyskland. Men eftersom denna borgerliga revolution skulle äga rum i en delvis kapitalistisk omvärld (England, Frankrike) och med en utvecklad arbetarklass, kunde den »nur das unmittelbare Vorspiel einer proletarischer Revolution sein», som Kommunistiska Manifestet uttrycker saken.⁶² Denna proletära revolution kunde i sin tur äga rum i ett eller två stadier (»direkt eller indirekt»). Kommunistiska Manifestet nämner inget demokratiskt-revolutionärt stadium mellan den borgerliga revolutionen och den proletära. Men såväl Manifestets aktionsprogram som aktionsprogrammet från mars 1848 (»Forderungen») liksom artiklarna från tiden före revolutionen visar klart, att Marx och Engels var medvetna om möjligheten av ett sådant stadium. Båda alternativen är direkt utsagda i punkt 18 i Engels' Grundsätze (se ovan s. 376). Orsaken till att Marx och Engels inte utvecklade denna punkt i Kommunistiska Manifestet är sannolikt, att detta program var avsett inte bara för den tyska utan för hela den europeiska arbetarklassen. För den mest avancerade delen av denna, den engelska, var en direkt utveckling till den proletära revolutionen den enda tänkbara (chartiströrelsens styrka och avsaknaden av stora sociala mellanskikt). Helt annat ställde sig läget i det underutvecklade Tyskland med en stark feodal godsägarklass, en relativt svag bourgeois, stora mellanklasser, en liten arbetarklass och inte alltför många socialistiska arbetare. Därför uppställde Marx och Engels redan i början av 1848 års revolution inte ett proletärt utan ett folkligt-demokratiskt program, som förutom arbetarklassen även skulle kunna samla delar av den liberala bourgeoisin, de småborgerliga demokraterna och inte minst bönderna. Revolutionen skulle säkert börja med att den klass, som stod närmast i den revolutionära successionen, nämligen bourgeoisin, grep makten. Men eftersom

⁶² Werke, 4, s. 493.

själva revolutionen omvälvde de sociala och politiska förhållandena, eftersom arbetarklassen i angränsande länder kanske skulle komma till makten och eftersom den tyska bourgeoisin för sin seger behövde stöd från arbetarklassen och en del av bönderna och småbourgeoisin, skulle bourgeoisins seger inte skapa ett nytt stabilt utan ett instabilt jämviktsläge, som antingen kunde rutscha tillbaka till de feodala förhållandena eller också drivas framåt till en proletär revolution »direkt eller indirekt» (Engels). Den »socialt-republikanska» revolutionen fanns sålunda med redan i 1848 års program. Den var en konsekvens av Marx' och Engels' analys av de faktiska samhällsförhållandena i Tyskland. Konstruktionen »1848 års program» kontra »1850 års program» kan därför inte upprätthållas.⁶³

Man kan därför inte säga, att Marx' och Engels' revolutions-teori undergick någon grundläggande förändring mellan 1848 och 1850. De enda nya moment som tillkom var: 1) Det revolutionära småborgerskapet hade *de facto* övertagit den liberala bourgeoisins roll – den roll som den sistnämnda upphört att spela i och med kompromissen med monarkin efter resningen

⁶³ Den centrala idén i Marx och Engels uppfattning av den revolutionära processen kan illustreras med följande grafiska figur och citat. I figuren representerar kulan (den borgerliga revolutionen) ett instabilt jämviktsläge.

»Das liberale Bourgeoisministerium war nur eine Zwischenstation, von dem aus das Land, je nach der Wendung, die die Dinge nehmen würden, entweder zu der höheren Stufe der einheitlichen Republik vorwärtsschreiten oder in das alte klerikal-feodale und bürokratische Regime zurückfallen musste.» F. ENGELS, Revolution und Konterrevolution in Deutschland, s. 79.

i Berlin i mars 1848.⁶⁴ 2) Arbetarklassen hade därmed *de facto* kommit makterövrigen ett steg närmare, vilket gjorde arbetarklassens politiska självständighet i enhetsfronten med den revolutionära småbourgeoisin – i praktiken uppgiven 1848 och 1849 – till en förstarangsfråga.⁶⁵

Det finns sålunda en viss skillnad mellan Marx' och Engels' uttalanden 1848 och 1850. Men grunduppfattningen var oförändrad. Kommunisternas huvuduppgift var såväl 1848 som 1850 att delta i och leda den »socialt-revolutionära», dvs. den demokratiska revolutionen riktat mot absolutismen, junkrarna och »de stora penningmännen». Såväl 1848 som 1850 var småborgerskapet på land och i stad arbetarklassens viktigaste bundsförvant. Enda skillnaden var, att 1850 *en del* av den liberala bourgeoisin, nämligen dess högerflygel, övergått på den härskande militärdespotins sida. Det ur metodisk synpunkt viktiga är, att den skillnad i uttalanden mellan 1848 och 1850 som kan konstateras inte återspeglar en ändrad teoretisk uppfattning om revolutionens mål, drivkrafter och huvudreserver utan endast återspeglar en smärre förändring av det historiska sакläget.

4

Med denna granskning har jag velat belysa de vanskligheter som är förenade med en idéhistorisk metod, som abstraherar från den historiska verklighet, som den avser att förklara. Så länge idéhistorikern endast *beskriver* ett idéhistoriskt förlopp eller vill förklara *mycket abstrakta* idéer, som har ett svagt eller indirekt

⁶⁴ »Und die Rolle, die die deutschen liberalen Bourgeoisie gegenüber dem Volke gespielt haben, diese so verräterische Rolle, wird in den bevorstehenden Revolution übernommen von den demokratischen Kleinbürgern, die jetzt in der Opposition dieselbe Stellung einnehmen wie die liberalen Bourgeoisie vor 1848.» KARL MARX-FRIEDRICH ENGELS, Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850, Werke 7, s. 244.

⁶⁵ A.a., s. 249 f.

samband med den samhällshistoriska verklighet i vilken de uppstår och utvecklas, kan den ensidigt idéhistoriska metoden vara berättigad och rentav nödvändig. Men så fort det blir fråga om att *förklara* ett idéhistoriskt förlopp eller det rör sig om idéer av *handgriplig och instrumental karaktär*, kommer den ensidigt idéhistoriska metoden till korta. Det idéhistoriska förloppet måste sättas i samband med den konkreta historiska situation, som det återspeglar och påverkas av. Utan en sådan utvidgning av metodens objekt löper idéhistorikern risken att dra slutsatser, som är osannolika eller rentav falska.

Marxist theory and ideo-historcial method

According to Marx and Engels, the future of socialist revolution was to be decided by the outcome of the class struggle between bourgeoisie and proletariat in capitalist Western Europe. Stage by stage the pivot of socialist revolution was, however, transferred from the Western to the Eastern hemisphere. The last stage in this transformation has been epitomized by Lin Piao in his famous dictum that world revolution nowadays sets out not from "the cities of the world" but from "the rural areas of the world".

Certain theoretical aspects of this change is the object of Reidar Larssons book, "Theories of revolution. From Marx to the First Russian Revolution", which deals with "the road to socialism of the backward society" with particular reference to Russia before 1905.

The interesting point of this study is its methodological approach, which is the traditionally ideo-historical ones. This means that ideas are treated of as ideas *per se*, i.e. without reference to the historical milieu which gave rise to them. As a result theoretical positions are often mistakenly interpreted as confused and contradictory, although they in fact were not so. Some ideas may seem confused and contradictory only when the reality, which gives rise to the ideas, is abstracted from. Quite another picture emerges, when contemporary economic, social and political reality is explicitly taken into account. From this point of view, the conclusion of the author that Lenin, for example, presents an extreme theoretical ambivalence can scarcely be upheld. The same consideration applies to his treatment of Plechanov's theoretical development.

The author's narrow methodological approach affects, moreover, the very back-bone of his study. According to Larsson there are two distinct revolutionary models to be found in early Marxism: "the pattern of 1848" and "the pattern of 1850" respectively. The author makes extensive use of these two concepts to classify and interpret Marxist theories of revolution during the period covered. The pattern of 1848 would imply that feudalism and absolute monarchy was to be overthrown by liberal bourgeoisie, supported by the proletariat, in a pure bourgeois revolution, which, in due course, was to be followed by a pure proletarian revolution against the bourgeoisie. Per contra, the pattern of 1850 would indicate a "social-republican revolution" wherein the liberal bourgeoisie no longer was revolutionary; instead the proletariat from the very first had to cooperate with the petty bourgeoisie and the peasants to carry through "radical democracy and economic and social reforms, which could be characterized as anti-capitalistic but not as communistic".

This conception of two fundamentally different revolutionary patterns in early Marxism is, however, wrong. In 1848 as well as in 1850 Marx and Engels fought for a revolution in two stages: a national and democratic revolution followed by a proletarian one. In the first stage the proletariat should seek its main allies among other oppressed classes and strata, mainly the rural and urban petty bourgeoisie but also the radical wing of the liberal bourgeoisie. In the second stage the proletariat, however, probably would have to face their former allies as adversaries in the decisive moment, when the question of bourgeois or proletarian democracy was squarely put. Each progressive class, in its proper turn, would play a role in the revolutionary succession. In the ideal case, liberal bourgeoisie would conquer power and thereafter a genuine people's revolution would prepare the stage for the final proletarian take-over. If liberal bourgeoisie was too weak as a class and failed to take power permanently, it would either be replaced by the insurgent people (a "direct" or "indirect" proletarian revolution); or, like in Germany after 1848, there would be a slide-back to the old feudal regime, propped up by the right wing of the liberal bourgeoisie.

In conclusion it is found that the pure ideo-historical method is not advisable as an explanatory device, when it comes to ideo-historical processes, which are directly related to social and political practice. If this connection between ideological superstructure and political reality is not taken into account, the results may be fatal.